Олександр Грін

Червоні вітрила

Переклав з російської Леонід Кононович

Ніні Миколаївні Грін підносить і присвячує автор

22 листопада 1922 р. Ленінград

I

ПРОВІЩЕННЯ

Лонгрен, матрос "Оріона", міцного тристатонного брига, на якому він прослужив десять років і до якого прихилився дужче, ніж, буває, син до рідної матері, мусив, урешті, полишити службу.

Сталося це так. Під час одного з його нечастих повернень додому він не побачив, як завжди, — ще здаля, на порозі домівки, — своєї дружини Мері, що вдарялася руками в поли, а потім бігла назустріч до втрати подиху. Замість неї біля дитячого ліжечка, — нового предмету в маленькому будиночку Лонгрена, — стояла схвильована сусідка.

— Три місяці гляділа я її, старий, — мовила вона, — поглянь на свою доньку.

Мліючи, Лонгрен схилився й уздрів восьмимісячне створіння, що зосереджено споглядало його довгу бороду, потім сів, понурився і почав крутити вус. Вус був мокрий од дощу.

— Коли померла Мері? — поспитався він.

Жінка розповіла сумну історію, перебиваючи оповідь розчуленим гулюканням дівчинці та запевненнями, що Мері в раю. Коли Лонгрен дізнався про подробиці, рай видався йому трохи світлішим од повітки для дров, і йому подумалося, що вогонь простого каганця, були б вони всі разом, утрьох, для жінки, що подалася в недовідомий край, був би незамінною розрадою.

Місяців зо три тому господарські справи молодої матусі були геть кепські. З грошей, що їх залишив Лонгрен, добра половина пішла на лікування після тяжких пологів, на клопоти за здоров'я новонародженої; врешті, згуба невеликої, проте необхідної для життя суми змусила Мері попросити в борг у Меннерса. Меннерс мав крамницю-трактир і вважався заможним чоловіком.

Мері пішла до нього о шостій годині ранку. Десь о сьомій оповідачка зустріла її на шляху до Лісса. Заплакана і засмучена, Мері сказала їй, що йде до міста заставити обручку. Вона додала, що Меннерс погодився дати гроші, та вимагав за це кохання. Мері нічого не домоглася.

— В нас у домівці немає навіть крихти їжі, — сказала вона сусідці. — Піду я до міста, й ми з дівчинкою перебудемо вже якось, поки повернеться чоловік.

Того вечора була холодна, вітряна погода; оповідачка намарне умовляла молодицю не ходити до Лісса поночі. "Ти намокнеш, Мері, накрапає дощ, а вітер от-от принесе зливу".

Назад і вперед від приморського села становило не менше трьох годин швидкої ходи, та Мері не послухала порад оповідачки. "Доста мені вже очі вам муляти, — сказала вона, — й так уже немає майже жодної родини, де не позичила б я хліба, чаю чи борошна. Заставлю каблучку, та й годі". Вона пішла, повернулася, а наступного дня облягла в гарячці й маренні; негода й вечірня мряка звалили її двобічним запаленням легенів, як сказав міський лікар, якого погукала добросерда оповідачка. За

тиждень на двоспальному ліжку Лонгрена лишилося порожнє місце, а сусідка переселилася в його домівку глядіти й годувати дівчинку. Їй, самотній удові, це було неважко. "До того ж, — докинула вона, — без такого пискляти нудно".

Лонгрен поїхав до міста, взяв розрахунок, попрощався з приятелями і почав вирощувати маленьку Ассоль. Поки дівчинка не навчилася твердо ходити, вдова мешкала в матроса, заміняючи сирітці матір, та щойно Ассоль перестала падати, заносячи ніжку через поріг, Лонгрен рішуче оголосив, що тепер він буде сам усе робити для дівчинки, й, подякувавши вдові за діяльну чуйність, почав жити самотнім життям удівця, зосередивши всі свої помисли, надії, любов і спогади на маленькій істоті.

Десять років мандрівного життя залишили в його руках дуже небагато грошей. Він почав працювати. Незабаром у міських крамницях з'явилися його іграшки — майстерно зроблені маленькі моделі човнів, катерів, однопалубних і двопалубних вітрильників, крейсерів, пароплавів — одне слово, того, що він близько знав, що завдяки характерові роботи почасти замінювало йому гуркіт портового життя і мальовничий труд плавань. В такий спосіб Лонгрен добув стільки, щоб жити в межах помірної економії. Нетовариський за натурою, він після смерти дружини став іще більш замкнений і відлюдькуватий. У свята його бачили в трактирі, та він ніколи не сідав, а хапливо випивав за шинквасом шклянку горілки і йшов собі, коротко кидаючи навсебіч: "так", "ні", "здрастуйте", "прощавай", "потроху", — на всі звернення та кивки сусід. Гостей він терпіти не міг, тихо відпроваджував їх не силоміць, але такими натяками й вигаданими обставинами, що відвідувачеві нічого й не лишалося, як тільки вигадати причину, що не дозволяє сидіти довше. Сам він теж не навідував нікого; тож поміж ним і краянами лягла холодна відчуженість, і якби робота Лонгрена — іграшки, — була менш незалежна від справ села, то йому довелося б зазнати на собі наслідків таких стосунків. Товари й харчові запаси він купував у місті — Менерс не міг би похвалитися навіть пачкою сірників, купленою в нього Лонгреном.

Він робив також сам усю хатню роботу і терпляче проходив не властиве чоловікові мистецтво вирощування дівчинки.

Ассоль було вже п'ять років, і батько починав дедалі м'якше і м'якше усміхатися, зиркаючи на її нервове, добре личко, коли, сидячи в нього на колінах, вона трудилася над таємницею застебнутого жилета або ж кумедно наспівувала матроські пісні — дикі ревовірші. В передачі дитячим голосом і не завжди з літерою "р" ці співанки справляли враження ведмедя-танцюриста, якого прикрасили блакитною стрічечкою. За того часу сталася подія, тінь якої, впавши на батька, вкрила й дочку.

Була весна, рання й сувора, мов зима, та в іншому роді. Тижнів на три припав до холодної землі різкий береговий норд.

Рибальські човни, повитягувані на берег, утворили на білому піску довгий ряд темних кілів, що скидалися на хребти величезних рибин. Ніхто не зважувався зайнятися промислом за такої погоди. На єдиній вулиці сільця рідко можна було побачити людину, яка вийшла з домівки; холодний буревій, що гнав з берегових пагорбів у порожнечу обрію, робив з "відкритого повітря" суворий спиток. Всі бовдури Каперни курілися від ранку до вечора, шарпаючи дим по крутих дахах.

Та ці дні норду виманювали Лонгрена з його маленького теплого будиночка частіше, ніж сонце, що ясної днини закидало море і Каперну запонами повітряного золота. Лонгрен виходив на місток, настелений на довгих рядах паль, де, на самісінькому кінці дощатого молу, довго смалив люльку, яку роздмухував вітер, дивлячись, як оголене біля берегів дно курілося сивою піною, що насилу встигала за бурунами, чий гуркітливий біг до чорного, штормового обрію наповнив простір стадами фантастичних гриватих істот, які гнали в розгнузданому, лютому відчаї до далекої втіхи. Стогони й шуми, ревуче бахкання величезних злетів води і, здавалося, видима струмина вітру, який шмагав місцевість, — такий дужий був його рівний пробіг, — давали змордованій душі

Лонгрена ту притупленість, оглушеність, яка, зводячи горе до невиразного смутку, дорівнює дії глибокого сну.

Одної такої днини дванадцятирічний син Меннерса Хін, угледівши, що батьків човен б'ється під містками об палі, ламаючи борти, пішов і сказав про це батькові. Шторм розпочався недавно; Меннерс забув вивести човна на пісок. Він негайно попрямував до води, де побачив на кінці молу Лонгрена, який стояв спиною до нього й курив. На березі, окрім їх двох, нікого більше не було. Меннерс пройшов містками до середини, спустився в шалено нуртуючу воду і відв'язав шкот; стоячи у човні, він почав пробиратися до берега, хапаючись руками за палі. Весел він не взяв, й тієї миті, коли, похитнувшись, пропустив ухопитися за чергову палю, дужий удар вітру жбурнув ніс човна від містків у бік океану. Тепер, навіть усією довжиною тіла, Меннерс не міг би сягнути найближчої палі. Вітер і хвилі, розгойдуючи, несли човна у згубний простір. Усвідомивши становище, Меннерс хотів кинутися у воду, аби пливти до берега, та рішення його запізнилося, позаяк човен крутився вже неподалік від кінця молу, де значна глибина води і лють валів обіцяли певну смерть. Поміж Лонгреном і Меннерсом, якого тягло у штормову далину, було не більше десяти сажнів іще рятівної віддалі, тому що на містку під рукою в Лонгрена висів згорток линви із вплетеним у один із її кінців тягарем. Линва ця висіла на випадок причалу за бурхливої погоди і кидалася з містків.

— Лонгрене! — заволав переляканий до смерти Меннерс. — Чому ж ти стоїш, як той стовп? Бачиш, несе мене. Кинь причал!

Лонгрен мовчав, спокійно дивлячись на Меннерса, який метушився у човні, хіба що люлька його закурілася дужче, й він, повагавшись, вийняв її з рота, щоб краще бачити, що відбувається.

— Лонгрене! — скімлив Меннерс. — Ти ж чуєш мене, я пропадаю, порятуй!

Та Лонгрен не сказав йому жодного слова; здавалося, він не чує відчайдушного волання. Поки не віднесло човна так далеко, що насилу долинали слова-зойки Меннерса, він навіть з ноги не переступив. Меннерс ридав од жаху, заклинав матроса бігти до рибалок, погукати поміч; обіцяв гроші, погрожував і сипав прокльонами, та Лонгрен хіба підійшов ближче до самісінького краю молу, щоб не відразу згубити з очей метання і стрибки човна.

— Лонгрене, — долинуло до нього глухо, наче з даху тому, хто сидить усередині будинку, — порятуй!

Тоді, набравши повітря і глибоко вдихнувши, щоб не згубилося у вітрі жодне слово, Лонгрен гукнув:

— Вона так само просила тебе! Думай про це, поки ще живий, Меннерсе, й не забудь!

Тоді крики ущухли, і Лонгрен подався додому. Ассоль, прокинувшись, угледіла, що батько сидить перед згасаючим каганцем у глибокій задумі. Почувши голос дівчинки, яка гукала його, він підійшов до неї, міцно поцілував і вкрив зсунутою ковдрою.

— Спи, любонько, — сказав він, — до ранку ще далеко.

— Що ти робиш?

— Чорну іграшку я зробив, Ассоль, спи!

Другого дня тільки й балачок було в мешканців Каперни, як про Меннерса, котрий пропав, а шостого дня привезли його самого, вмирущого й лютого. Його розповідь хутко облетіла довколишні села. До вечора носило Меннерса; потовчений струсами об борти і дно човна упродовж страшної боротьби із шалом хвиль, які знай загрожували викинути в море ошалілого крамаря, він був підібраний пароплавом

"Лукреція", який ішов до Кассета. Застуда і потрясіння жаху доконали дні Меннерса. Він прожив трохи менше сорока восьми годин, накликаючи на Лонгрена всі лиха, які можливі на землі та в уяві. Розповідь Меннерса, як матрос наглядав за його загибеллю, відмовившись прийти на поміч, тим паче красномовна, що вмирущий насилу дихав і стогнав, приголомшила мешканців Каперни. Не кажучи вже про те, що мало хто з них здатен був пам'ятати тяжчу образу, ніж ту, що її зазнав Лонгрен, і тужити так сильно, як тужив він до кінця життя за Мері, — їм було відразливо, незрозуміло, вражало їх те, що Лонгрен мовчав. Мовчки, до своїх останніх слів, які він послав навздогін Меннерсові, Лонгрен стояв: стояв непорушно, суворо і тихо, немов суддя, виявивши глибоку зневагу до Меннерса, — більше, ніж ненависть, було в його мовчанні, й усі це відчували. Якби він кричав, висловлював жестами або ж метушливістю зловтіху, чи ще чим-небудь свій тріумф, бачачи відчай Меннерса, то рибалки зрозуміли б його, та він учинив інакше, ніж чинили вони, — вчинив значно незрозуміло і цим поставив себе вище від інших — одне слово, зробив те, чого не прощають. Ніхто більше не вклонявся йому, не простягав руки, не кидав погляду, яким упізнають і вітаються. Геть назавжди лишився він осторонь від сільських справ; хлопчаки, угледівши його, кричали навздогін: "Лонгрен утопив Меннерса!" Він не звертав на це уваги. Також, здавалося, не помічав він і того, що в трактирі або ж на березі, серед човнів, рибалки замовкали в його присутності, відходячи набік, як від зачумленого. Випадок з Меннерсом закріпив ранішу неповну відчуженість. Ставши повною, вона викликала міцну взаємну ненависть, і її тінь впала й на Ассоль.

Дівчинка росла без подруг. Два-три десятки дітей її віку, які мешкали в Каперні, просякнутої, мов губка водою, грубим родинним началом, основою якого служив непохитний авторитет матері та батька, перейнятливі, які і всі дітлахи на світі, викреслили раз і назавжди маленьку Ассоль зі сфери свого заступництва й уваги. Здійснилося це, звичайно ж, поступово, шляхом намови і гримання дорослих, прибрало характеру суворої заборони, а потім, посилене перегудами і подейкуваннями, розрослося в дитячих умах страхом до матросового дому.

До того ж замкнений спосіб життя Лонгрена вивільнив тепер істеричний язик обмови; про матроса казали, ніби десь когось забив, тому, мовляв, його й не беруть служити на судна, а сам він похмурий і відлюдькуватий, бо його "мордують докори злочинної совісти". Граючись, діти гнали Ассоль, якщо вона до них наближалася, жбурляли грязюкою і дражнилися, ніби її батько їв людське м'ясо, а тепер робить фальшиві гроші. Одна по одній наївні її спроби до зближення закінчувалися гірким плачем, синцями, подряпинами та іншими виявами громадської думки; вона припинила, урешті, ображатися, та знай часом ще допитувалася в батька:

— Скажи, чому нас не люблять?

— Ой, Ассоль, — казав Лонгрен, — хіба ж вони вміють любити? Треба вміти любить, а от цього вони й не можуть.

— Як це — вміти?

— А ось так!

Він брав дівчинку на руки й міцно цілував сумні очі, які мружилися від ніжної втіхи.

Улюбленою розвагою Ассоль було — вечорами або ж у свято, коли батько, полишивши слоїк із клеєм, знаряддя і незакінчену роботу, сідав, знявши фартух, спочити з люлькою в зубах, — залізти до нього на коліна і, крутячись у бережливому кільці батьківської руки, мацати різні частини іграшок, розпитуючи про їхнє призначення. Так розпочиналася своєрідна фантастична лекція про життя й людей — лекція, в якій завдяки колишньому штибові життя Лонгрена, випадковостям, випадку взагалі, дивовижним, разючим і незвичайним епізодам відводилося головне місце. Лонгрен, називаючи дівчинці ймена снастей, вітрил, предметів морського вжитку, потроху захоплювався, переходячи від пояснень до всіляких епізодів, у яких відігравали ролю то брашпиль, то стернове

колесо, то щогла або ж який-небудь тип човна і подібні речі, а від окремих ілюстрацій тих переходив до широких картин морських мандрів, уплітаючи забобони в дійсність, а дійсність — ув образи своєї фантазії. Тут з'являлася і тигрова кицька, провісниця корабельної катастрофи, і летюча риба, що вміє говорити, — не послухатися її наказів означало схибити з курсу, й Летючий Голландець з несамовитим своїм екіпажем, прикмети, привиди, русалки, пірати, — одне слово, всі ті байки, якими гаяв моряк своє дозвілля у штиль або ж в улюбленому шинку. Розповідав Лонгрен також про тих, хто зазнав корабельної катастрофи, про людей, котрі здичавіли й розучилися говорити, про таємничі скарби, бунти каторжників і ще багато всього, що вислуховувалося дівчинкою уважніше, ніж, можливо, слухалася вперше розповідь Колумба про новий материк. "Ну, кажи іще", — просила Ассоль, коли Лонгрен, замисливши, замовкав, і засинала на його грудях з головою, повною чудесних снів.

Також служила для неї більшою, завжди матеріяльно суттєвішою втіхою з'ява прикажчика міської іграшкової крамниці, яка охоче купувала роботу Лонгрена. Щоб задобрити батька й виторгувати зайвину, прикажчик прихоплював із собою для дівчинки декілька яблук, солодкий пиріжок, жменю горіхів. Логрен зазвичай просив справжню вартість через нелюбов до торгу, а прикажчик скидав ціну. "Ох ви, — казав Лонгрен, — та я цілий тиждень сидів над цим ботом. (Бот був п'ятивершковий). Поглянь, яка міцність, а осадка, а добрячий який? Цей же п'ятнадцять душ витримає за будь-якої погоди". Закінчувалося тим, що тихе порпання дівчинки, яка муркотала над своїм яблуком, позбавляло його стійкости, він поступався, і прикажчик, напхавши кошика чудовими міцними іграшками, йшов собі, посміхаючись у вуса.

Всю хатню роботу Лонгрен робив сам: рубав дрова, ходив по воду, топив у печі, готував, прав, прасував білизну і, поза тим усім, устигав працювати задля грошей. Коли Ассоль минуло вісім років, батько навчив її читати й писати. Він почав деколи брати її з собою до міста, а далі посилати навіть саму, якщо була потреба перехопити грошенят у крамниці або занести товар. Траплялося це не часто, хоча Лісс лежав

усього за чотири версти від Каперни, та шлях до нього йшов лісом, а в лісі чимало такого, що може налякати дітей, опріч фізичної небезпеки, яку, щоправда, важко зустріти на такій близькій відстані від міста, але все ж таки не завадить мати на увазі. Тому лише в гожі дні, вранці, коли хащі, які оточують шлях, наповнені сонячною зливою, квітами й тишею, тож уразливості Ассоль не загрожували фантоми уяви, Лонгрен відпускав її до міста.

Якось, посеред отакої мандрівки до міста, дівчинка сіла біля шляху з'їсти шмат пирога, який поклали до кошика на сніданок. Підобідуючи, вона перебирала іграшки; з-поміж них дві-три виявилися новинкою для неї: Лонгрен зробив їх уночі. Одна така новинка була мініятюрною перегоновою яхтою; біле суденце те несло червоні вітрила, зроблені з обрізків кармазину, що його застосовував Лонгрен для обклеювання пароплавних кают, — іграшок заможного покупця. Тут, либонь, зробивши яхту, він не знайшов придатного матеріялу для вітрил, уживши те, що було, — клаптики ясно-червоного шовку. Ассоль перейнялася захопленням. Полум'яна весела барва так яскраво палала в її руці, немовби вона тримала вогонь. Шлях перетинала річечка з перекинутим через неї містком із ворин; річечка о праву й о ліву руч прямувала в ліс. "Якщо я пущу її на воду поплавати трохи, — міркувала Ассоль, — то вона не намокне, я її потім витру". Відійшовши в ліс за місток за течією річечки, дівчинка обережно пустила на воду біля самісінького берега судно, яке її полонило; вітрила відразу ж сяйнули червоним відкидом у прозорій воді; світло, пронизуючи тканину, лягло дрижачим рожевим випромінюванням на білому камінні дна. "Ти відкіля приїхав, капітане?" — поспитала Ассоль уявну особу й, відповідаючи сама собі, мовила: "Я приїхав... приїхав... приїхав я з Китаю". — "А що ти привіз?" — "Що привіз, про те не скажу". — "Ага, он як ти, капітане! Ну, тоді я тебе посаджу назад у кошик". Щойно капітан приготувався уклінно відповісти, що він пожартував і що ладен показати слона, як зненацька тихий відбіг берегової струмини обернув яхту носом до середини річечки, й, наче справжня, повним ходом полишивши береги, вона рівно полинула вниз. Миттю змінився масштаб видимого: річечка здавалася тепер дівчинці величезною рікою, а яхта — далеким великим судном, до якого, замалим

не падаючи у воду, перелякана і приголомшена, простягала вона руки. "Капітан злякався", — подумала вона й побігла за іграшкою, яка пливла від неї, сподіваючись, що її десь приб'є до берега. Хутко двигаючи кошика, який був не і важкий, але таки заважав, Ассоль повторювала: "О господи! Ото халепа..." Вона силкувалася не губити з очей прегарного трикутника вітрил, який плавно втікав, зашпортувалася, падала і знову бігла.

Ассоль ніколи не була так глибоко у лісі, як тепер. Їй ніколи було роззиратися навсебіч, настільки її поглинуло нетерпляче бажання зловити іграшку; коло берега, де вона метушилася, була доста перепон, які переймали увагу. Моховиті стовбури полеглих дерев, ями, гінка папороть, шипшина, жасмин і ліщина заважали їй на кожному кроці; долаючи їх, вона потроху губила сили, зупиняючись дедалі частіше й частіше, щоб перепочити або зметнути з обличчя липке павутиння. Коли почалися в ширших місцях зарості осоки й очерету, Ассоль геть було згубила з очей червоне сяяння вітрил, та, оббігши закрутину течії, знову вгледіла їх, — вони статечно й неухильно бігли геть. Раз вона озирнулася, й лісове громаддя з його строкатістю, що переходила від курних світляних стовпів у листі до темних розпадин дрімучої сутіні, глибоко вразило дівчинку. На мить зніяковівши, вона згадала знову про іграшку й, декілька разів видихнувши глибоке "х-ху-у-у," погнала, скільки снаги було.

В такій невдатній і тривожній погоні втекло десь із із годину, коли з подивом, та і з полегшею Ассоль угледіла, що дерева попереду вільно розсунулися, пропустивши синій затон моря, хмари і край жовтого піщаного урвища, що на нього вибігла вона, майже падаючи з утоми. Тут було гирло річечки; розлившись нешироко і плитко, аж видніла плинна голубінь каміння, губилася вона в зустрічній морській хвилі. З невисокого, поораного корінням урвища Ассоль побачила, що біля річечки, на плескатій здоровецькій каменюці, спиною до неї сидить чоловік, тримаючи в руках яхту-втікачку, і зусебіч розглядає її з допитливістю слона, який зловив метелика. Почасти запокоєна тим, що іграшка ціла, Ассоль сповзла урвищем і, близенько підійшовши до незнайомця,

втупилася в нього, очікуючи, коли він підніме голову. Та незнайомець так занурився у споглядання лісового сюрпризу, що дівчинка встигла розгледіти його з голови до ніг, встановивши, що таких людей, як цей незнайомець, їй бачити ще жодного разу не випадало.

Перед нею був не хто інший, як мандрівник-пішаниця Егль, — відомий збирач пісень, легенд, переказів і казок. Сиві кучері бганками випадали з-під його солом'яного бриля; сіра блуза, заправлена в сині штани, й чоботи з високими халявами надавали йому вигляду мисливця; білий комірець, краватка, пояс, понизаний сріблом блях, ціпок і сумка з новісіньким нікельованим замочком зраджували в ньому городянина. Обличчя його, якщо можна назвати обличчям ніс, губи й очі, що виглядали з буйної променястої бороди, з пишних вусів, що, мов ті роги, люто стирчали догори, здавалося, було мляво прозоре, якби не очі, сірі, мов пісок, і лискучі, мов щира сталь, з поглядом сміливим і дужим.

— Тепер віддай мені, — несміло сказала дівчинка. — Ти вже погрався. Ти як зловив її?

Егль підняв голову, впустивши яхту, — так несподівано пролунав схвильований голосочок Ассоль. Старий хвилину розглядав її, усміхаючись і помалу пропускаючи бороду у великій, жилястій долоні. Прана-перепрана ситцева сукенка насилу прикривала до колін смагляві ноги дівчинки. Її темні густі коси, пов'язані мережаною хусточкою, збилися, торкаючись пліч. Кожна риса Ассоль була виразно легка і чиста, мов політ ластівки. Темні, з відтінком сумовитого запитання очі здавалися старшими від обличчя; його неправильний м'який овал був обвіяний того роду чудовною засмагою, що притаманна для здорової білини шкіри. Розтулений маленький рот сяяв лагідною усмішкою.

— Клянуся Гріммами, Езопом і Андерсеном, — сказав Егль, зиркаючи то на дівча, то на яхту, — це щось особливе! Послухай-но, ти, рослино! Це твоя штука.

— Авжеж, я бігла за нею по всій річечці; я гадала, що помру. Вона була тут?

— Біля самісіньких моїх ніг. Корабельна катастрофа — причина того, що я за берегового пірата можу вручити тобі цей приз. Яхта, яку полишив екіпаж, була викинута на пісок тривершковим валом — між моєю лівою п'ятою і кінцем кия. — Він гупнув ціпком. — Як тебе зовуть, крихітко?

— Ассоль, — сказала дівчинка, ховаючи до кошика іграшку, яку подав Егль.

— Добре, — провадив незрозумілу річ старий, не зводячи очей, у глибині яких мерехтіла усмішка приязного настрою. — Мені, власне, й не слід було запитувати твоє найменння. Добре, що воно таке дивне, таке однотонне, музичне, мов посвист стріли або гомін морської мушлі; що б я робив, якби ти звалася одним із тих милозвучних, але нестерпно звичних імен, які чужі Прегарній Невідомості? Тим паче не бажаю я знати, хто ти, хто твої батьки і як ти живеш. Навіщо порушувати чарівливість? Я поринув, сидячи на цьому камені, у порівняльне вивчення фінських і японських сюжетів... аж раптом річечка вихлюпнула цю яхту, а потім з'явилася ти... Така, як є. Я, любонько, поет у душі, — хоча ніколи не творив сам. Що у тебе в кошику?

— Човники, — сказала Ассоль, струшуючи кошиком, — потім пароплав, а ще троє таких будиночків із прапорами. Там вояки мешкають.

— Чудово. Тебе послали продати. По дорозі ти почала гратися. Ти пустила яхту поплавати, а вона втекла. Хіба не так?

— Невже ти бачив? — з сумнівом запитала Ассоль, намагаючись пригадати, чи не розповіла вона про це сама. — Тобі хтось сказав? Чи ти вгадав?

— Я це знав.

— А як же?

— Тому що я — найголовніший чарівник.

Ассоль збентежилася; її напруга з цими словами Егля переступила межу переляку. Пустельний морський берег, тиша, виснажлива пригода з яхтою, незрозуміла мова старого з сяйнистими очима, велич його бороди і чуприни почали здаватися дівчинці мішаниною надприродного з дійсністю. Якби зараз Егль скорчив гримасу або закричав що-небудь, то вона помчала б геть, заплакавши й умліваючи від страху. Та Егль, помітивши, як широко розплющилися її очі, зробив крутий вольт.

— Тобі немає чого боятися мене, — поважно мовив він. — Навпаки, мені хочеться з тобою говорити по щирості.

Тут лишень з'ясував він собі, що### в обличчі дівчинки так пильно лягло на карб його враження. "Несвідоме очікування прекрасного, райської долі, — вирішив він. — Ох, чому ж не вродився я письменником? Який гарний сюжет".

— Ну ж бо, — провадив Егль, намагаючись заокруглити оригінальне становище (схильність до мітотворення — вислід повсякчасної праці, — була дужча, ніж побоювання кинути в недовідомий грунт насіння великої мрії), — ну ж бо, Ассоль, слухай мене уважно. Я був у тому селі, звідки ти, напевне, йдеш; одне слово, в Каперні. Я полюбляю казки й пісні, й просидів я в селі ту цілісіньку днину, намагаючись почути що-небудь таке, чого не чув ніхто. Та у вас не розповідають казок. У вас не співають пісень. А як розповідають і співають, то, знаєш, ці оповідки про хитрих дядьків і вояків, з вічним звеличенням шахрайства, ці брудні, мов немиті ноги, грубі, мов бурчання в череві, коротенькі співанки на чотири рядки з жахливим мотивом... Стій-но, я схибив. Я забалакаю знову.

Подумавши, він провадив так:

— Не знаю, скільки мине років, тільки в Каперні розцвіте одна казка, яку довго пам'ятатимуть. Ти будеш великою, Ассоль. Якось уранці в морській далині на сонці сяйне ясно-червоне вітрило. Сяйливе громаддя червоних вітрил рушить, розтинаючи хвилі, прямісінько до тебе. Тихо буде пливти цей чудовний корабель, без криків і пострілів; на березі чимало збереться люду, дивуючись і охаючи; й ти будеш стояти там. Корабель підійде велично до самого берега під звуки прегарної музики; ошатний, в килимах, у золоті та квітах, полине від нього прудкий човен. "Навіщо ви приїхали? Кого ви шукаєте?" — запитають люди на березі. Тоді ти побачиш хороброго вродливого княжича; він буде стояти і простягатиме до тебе руки. "Здрастуй, Ассоль! — скаже він. — Далеко-далеко звідси побачив я тебе уві сні й приїхав, щоб повезти тебе назавжди у своє царство. Ти будеш там жити зі мною в рожевій глибокій долині. В тебе буде все, що тільки ти забажаєш; жити з тобою ми будемо так дружно й весело, що ніколи твоя душа не зазнає сліз і журби". Він посадить тебе у човен, привезе на корабель, і ти поїдеш назавжди в осяйну країну, де сходить сонце й де зорі спустяться з неба, щоб привітати тебе з приїздом.

— Це все мені? — тихо запитала дівчинка.

Її поважні очі, звеселившись, заясніли довірою. Небезпечний чарівник, звичайно ж, не казав би так; вона підійшла ближче.

— Може, він уже прийшов... той корабель?

— Не так хутко, — заперечив Егль, — спочатку, як я казав, ти виростеш. Потім... що казати? Це буде, та й годі. Що ти тоді робила б?

— Я? — Вона поглянула в кошика, та, напевне, не знайшла там нічого гідного служити вагомою винагородою. — Я його любила б, — поспішно сказала вона й не зовсім твердо докинула: — Якщо він не б'ється.

— Ні, не буде битися, — сказав чарівник, таємниче підморгнувши, — не буде, я ручаюся за це. Йди, дівчинко, й не забудь того, що сказав я тобі між двома ковтками запахущої горілки й міркуванням про пісні каторжників. Йди. Нехай буде мир пухнастій твоїй голові!

Лонгрен працював на своєму маленькому городі, обкопуючи кущі картоплі. Піднявши голову, він побачив Ассоль, яка сторчголов бігла до нього з радісним і нетерплячим обличчям.

— Ну, от... — сказала вона, силкуючись опанувати подих і вхопившись обома руками за батьків фартух. — Слухай-но, що я тобі розкажу... На березі, там, далеко, сидить чарівник...

Вона почала з чарівника і його цікавого провіщення. Гарячка думок заважала їй плавно передати подію. Далі йшов опис зовнішности чарівника і — зворотнім ладом — гонитва за втраченою яхтою.

Лонгрен вислухав дівчинку, не перебиваючи, без посмішки, й, коли вона скінчила, уява швидко намалювала йому невідомого дідугана із запахущою горілкою в одній руці й іграшкою в другій. Він одвернувся, та, згадавши, що у великих випадках дитячого життя слід бути людині поважною і здивованою, врочисто закивав головою, примовляючи:

— Авжеж, авжеж... За всіма прикметами, нікому інакше й не бути, як чарівникові. Хтів би я на нього глянути... Але ти, як підеш знову, не звертай убік: заблукати в лісі неважко.

Покинувши заступ, він сів під низьким лозовим тином і посадив дівчинку на коліна. Страшенно зморена, вона силкувалася ще додати деякі подробиці, та спека, хвилювання і знемога хилили її на сон. Очі її злипалися, голова опустилася на тверде батькове плече, мить — і вона полинула б у країну снів, аж зненацька, занепокоєна раптовим сумнівом, Ассоль сіла прямо, з заплющеними очима, і, впираючись кулачками в Лонгренів жилет, голосно мовила:

— Ти як гадаєш: прийде чарівниковий корабель по мене чи ні?

— Прийде, — спокійно відказав матрос, — якщо тобі це сказали — значить, все правильно.

"Виросте, забуде, — подумав собі він, — а поки що... не варто відбирати в неї таку іграшку. Адже чимало доведеться в майбутньому побачити тобі не червоних, а брудних і хижих вітрил: здалеку — ошатних і білих, зблизька — подертих і загонистих. Подорожанин зажартував з моєю дівчинкою. Що ж? Гарний жарт! Нічого — жарт! Диви-но, як зморило тебе, — півдня у лісі, в хащах. А щодо червоних вітрил думай, як я: будуть тобі червоні вітрила".

Ассоль спала. Лонгрен, діставши вільною рукою люльку, закурив, і вітер проніс дим крізь тин у кущ, який ріс із зовнішнього боку городу. Біля куща, спиною до огорожі, наминаючи пиріг, сидів молодий жебрак. Розмова батька з донькою надала йому веселого гумору, а запах добрячого тютюну налаштував добутливо.

— Дай, господарю, закурити вбогому чоловікові, — сказав він крізь лозу. — Мій тютюн проти твого не тютюн, а, сказати б, трутизна.

— Я дав би, — неголосно відказав Лонгрен, — таж тютюн у мене в тій кишені. Мені, бач, не хочеться будити доньку.

— Ото лихо! Прокинеться, знову засне, а перехожий чоловік взяв та й закурив.

— Ну, — заперечив Лонгрен, — ти не без тютюну все-таки, а дитина зморилася. Зайди, як хочеш, згодом.

Жебрак зневажливо сплюнув, надів на ціпка торбину і в'їдливо сказав:

— Князівна, певна річ. Втовкмачив ти їй у голову ті заморські кораблі! Ох ти, дивак з диваків, а ще господар!

— Послухай-но, — прошепотів Логрен, — я, либонь, розбуджу її, та тільки для того, щоб дати тобі добрячої прочуханки! Забирайся геть!

За півгодини жебрак сидів у трактирі за столом з десятком рибалок. Позаду них, то сіпаючи чоловіків за рукав, то знімаючи через плече шклянку з горілкою — для себе, звичайно, — сиділи гінкі молодиці з густими бровами й руками, круглими, мов камінці. Жебрак, скипаючи образою, оповідав:

— ...Й не дав мені тютюну. "Тобі, каже, мине повнолітній рік, а тоді, каже, спеціяльний червоний корабель... по тебе. Позаяк твоя доля — вийти за княжича. Й отому, каже, чарівнику, вір". Та я кажу: "Буди, буди, мовляв, тютюнцю дістати". Таж він за мною півдороги біг.

— Хто? Що? Про що балачка? — чулися допитливі голоси молодиць.

Рибалки, насилу обертаючи голови, розтлумачували з посмішкою:

— Лонгрен з донькою здичавіли, а, може, ума рішилися, — ось чоловік розповідає. Чаклун був у них, так воно виходить. Вони чекають — тітки, вам не прогавити б! — заморського княжича, та ще й під червоними вітрилами!

За три дні, повертаючись із міської крамиці, Ассоль почула вперше:

— Гей, вішальнице! Ассоль! Поглянь-но сюди! Червоні вітрила пливуть!

Дівчинка, здригнувшись, мимохіть зиркнула з-під руки на затон моря. Відтак обернулася в бік вигуків; там, за двадцять кроків од неї, стояла

купка дітей; вони кривлялися, висолоплюючи язики. Зітхнувши, дівчинка побігла додому.

II

ГРЕЙ

Якщо Цезар вважав, що краще бути першим у селі, ніж другим у Римі, то Артур Грей міг не заздрити Цезареві стосовно його мудрого бажання. Він уродився капітаном, хотів бути ним і став ним.

Величезний дім, у якому народився Грей, був похмурий усередині й величний знадвору. До переднього фасаду прилягали квітник і частина парку. Найкращі сорти тюльпанів — сріблясто-блакитних, фіолетових і чорних з рожевою тінню, — звивалися в газоні лініями вигадливо кинутих намист. Старі дерева парку дрімали в розпорошеному півсвітлі над осокою звивистої річечки. Огорожа замку, позаяк це був справжнісінький замок, складалася із кручених чавунних стовпів, які були з'єднані залізним візерунком. Кожен стовп закінчувався зверху пишною лілією; ці чаші в урочисті дні наповнювалися олією, палаючи в нічному мороці предовгою вогненною шеренгою.

Греєві батько й мати були пихатими невільниками свого становища, багатства і законів того суспільства, стосовно якого могли казати "ми". Частина їхньої душі, зайнята галереєю предків, мало гідна змалювання, друга ж частина — уявне продовження галереї, — починалася маленьким Греєм, що був приречений за відомим, наперед укладеним планом прожити життя й умерти так, щоб його портрет можна було повісити на стіні без шкоди для фамільної чести. В цьому плані була допущена невеличка помилка: Артур Грей народився з живою душею, яка й геть не була схильна продовжувати лінію фамільного накреслення.

Ця жвавість хлопчика почала даватися взнаки на восьмому році його життя; тип лицаря чудернацьких вражень, шукача і чудотвора, себто

людини, яка з незліченного розмаїття ролей життя взяла найбільш небезпечну і зворушливу — ролю передбачення, намічався в Греєві, ще тоді, коли, приставивши до стіни стілець, щоб дістати картину, на якій було зображено розп'яття, він вийняв цвяхи із закривавлених рук Христа, себто просто замастив їх голубою фарбою, яку поцупив у матері. В такому вигляді картина видавалася йому більш стерпною. Захоплений своєрідним ділом, він почав було замащувати й ноги розіпнутого, та його застукав батько. Старий зняв хлопчика зі стільця за вуха й поспитав:

— Навіщо ти зіпсував картину?

— Я не зіпсував.

— Це робота славетного маляра.

— Мені байдуже, — сказав Грей. — Я не можу допустити, аби при мені стриміли з рук цвяхи й бігла кров. Я цього не хочу.

У відповіді сина Ліонель Грей, сховавши під вусами усмішку, впізнав себе й не наклав кару.

Грей невтомно вивчав замок, роблячи разючі відкриття. Так, на горищі він знайшов сталевий лицарський мотлох, книги, оправлені в залізо і шкіри, зотлілі одіння і зграї горлиць. В льоху, де зберігалося вино, він здобув цікаві відомості стосовно лафіту, мадери, хересу. Тут, у каламутному світлі шпичастих вікон, пригнічених скісними трикутниками камінних склепінь, стояли маленькі й великі діжки; найбільша, у формі плескатого кола, займала всю поперечну стіну льоху, сторічний темний дуб діжки лиснів, наче відшліфований. Серед барил стояли у плетених кошиках череваті пляшки з зеленого і синього шкла. На камінцях і на земляній долівці росли сірі гриби з тонкими ніжками; скрізь — пліснява, мох, сирість, квасний, задушний сопух. Величезне павутиння золотіло в далекому кутку, коли, надвечір, сонце видивляло його останнім променем. В одному місці було закопано дві діжки найкращого аліканте,

яке існувало за часів Кромвеля, й погрібник, показуючи Греєві на порожній куток, не втрачав нагоди повторити історію славетної могили, в якій лежав мерлець жвавіший, ніж зграя фокстер'єрів. Починаючи розповідь, оповідач не забував спробувати, чи діє кран великої діжки, й відходив од нього, либонь, з полегшею на серці, позаяк мимовільні сльози надто вже великої радости блищали в його звеселілих очах.

— Ну, от що, — казав Польдішок Греєві, сідаючи на порожній скриньці й натоптуючи гострого носа тютюном, — бачиш ти це місце? Там лежить таке вино, за яке не один пияк дав би згоду втяти собі язика, якби йому дозволили вихилити невеличку шкляночку. В кожній діжці сто літрів речовини, від якої вибухає душа й тіло обертається в непорушне тісто. Його барва темніша од вишні, й воно не побіжить із пляшки. Воно густе, мов добрі вершки. Воно міститься в діжках із чорного дерева, кріпкого, мов залізо. На них подвійні обручі з червоної міді. На обручах латинський напис: "Мене вип'є Грей, коли буде в раю". Цей напис тлумачився так широко й суперечливо, що твій прадідусь, високородний Сімеон Грей, побудував дачу, назвавши її "Рай", і гадав у такий спосіб узгодити загадковий вислів з дійсністю шляхом невинної дотепности. Та що ж ти гадаєш? Він помер, допіру почали збивати обручі, від розриву серця, — так хвилювався ласий дідок. Від тієї пори діжку не чіпають. Виникло переконання, що коштовне вино принесе лихо. Справді, такої загадки не загадував египетський сфінкс. Щоправда, він запитав одного мудреця: "Чи з'їм я тебе, як з'їдаю всіх, скажи правду — залишишся живий", та й то гарненько подумавши...

Здається, знову капає з крана, — перебивав сам себе Польдішок, скісними кроками прямуючи в куток, де, закріпивши кран, повертався з відкритим, світлим лицем. — Так. Гарно подумавши, а головне, не поспішаючи, мудрець міг би сказати сфінксові: "Ходімо, братику, хильнемо, і ти забудеш про цю дурню###". — "Мене вип'є Грей, коли буде в раю!". Як утямити? Вип'є, коли помре, чи що? Дивно. Значить, він святий, значить, не п'є ні вина, ні простої горілки. Припустимо, що "рай" означає щастя. Та якщо так стоїть питання, то будь-яке щастя згубить половину свого сяйливого пір'ячка, коли щасливець щиро поспитає себе:

чи ж рай воно? В тім-то й заковика. Щоб з легким серцем напитися з такої діжки і сміятися, хлопчино мій, гарно сміятися, треба одною ногою стояти на землі, другою — на небі. Є іще третє припущення: що коли-небудь Грей доп'ється до блаженно-райського стану й зухвало спустошить барильце. Та це, хлопчино, було б не виконання пророцтва, а трактирна галабурда.

Переконавшись ще раз у справному стані крана великої діжки, Польдішок зосереджено і понуро закінчував:

— Ці діжки привіз в тисяча сімсот дев'яносто третьому році твій предок, Джон Грей, з Ліссабону, на кораблі "Бігль"; за вино було заплачено дві тисячі золотих піастрів. Напис на діжках зроблений зброярем Веніяміном Ельяном із Пондішері. Цього вина ніхто не пив, не куштував і не буде куштувати.

— Я вип'ю його, — сказав якось Грей, тупнувши ногою.

— Ото хоробрий молодик! — зауважив Польдішок. — Ти вип'єш його в раю?

— Звичайно. Ось рай!... Він у мене, бачиш? — Грей тихо засміявся, розтуливши свою маленьку руку. Ніжна, та з твердими рисами долоня осяялася сонцем, і хлопчик стиснув пальці в кулак. — Ось він, тут!.. То тут, то знову ні...

Кажучи це, він то розтуляв, то стискав руку й, урешті, втішений своїм жартом, вибіг, обігнавши Польдішока, похмурими східцями в коридор нижнього поверху.

Відвідини кухні були суворо заборонені Греєві, та, відкривши одного разу цей дивовижний світ, який палахкотів огнями багать, світ пари, кіптяви, сичання, клекоту кип'ячих рідин, стукоту ножів і смаковитих пахощів, хлопчик ревно навідувався у величезне приміщення. В суворій

мовчанці, немов жерці, рухалися кухарі; їхні білі ковпаки на тлі почорнілих стін надавали роботі характеру врочистого служіння; веселі, гладкі посудомийниці біля діжок з водою мили посуд, дзеленькаючи порцеляною і сріблом; хлопчаки, згинаючись під тягарем, заносили кошики, наповнені рибою, устрицями, раками й садовиною. Там, на довгому столі, лежали райдужні фазани, сірі качки, строкаті кури; там — свиняча туша з коротеньким хвостом і по-дитячому заплющеними очима; там — ріпа, капуста, горіхи, сині родзинки, смагляві персики.

На кухні Грей трохи ніяковів; йому здавалося, ніби всім тут рухають темні сили, що їхня влада є головною пружиною життя замку; покрики звучали, мов команда й заклинання; порухи роботарів завдяки довгій навичці набували тієї виразности, скупої точности, яка здається натхненням. Грей не був ще таким високим, щоб зазирнути до найбільшої каструлі, що вирувала, наче Везувій, та почував до неї особливу повагу; він із трепетом дивився, як її пересувають дві служниці; на плиту вихлюпувалася тоді димна піна, й пара, піднімаючись із шумкої плити, хвилями наповнювала кухню. Якось рідини вихлюпнулося так багато, що вона обпарила руку одної дівчини. Шкіра вмить почервоніла, навіть нігті зробилися червоні від припливу крові, й Бетсі (так звали служницю), плачучи, натирала олією потерпілі місця. Сльози нестримно котилися її круглим переляканим обличчям.

Грей завмер. В той час, як інші жінки клопоталися біля Бетсі, він пережив відчуття гострого чужого страждання, якого не міг дізнати сам.

— Чи дуже тобі боляче? — поспитався він.

— Спробуй, то дізнаєшся, — відказала Бетсі, накриваючи руку фартухом.

Насупивши брови, хлопчик виліз на ослін, зачеберхнув довгою ложкою гарячої гущі (доречно буде сказати, це був суп із бараниною) і хлюпнув на згин п'ясті. Враження виявилося не слабким, та слабість від

гострого болю змусила його похитнутися. Блідий, мов борошно, Грей підійшов до Бетсі, застромивши палаючу руку до кишені штанців.

— Мені здається, тобі дуже боляче, — сказав він, і словом не обмовившись про свій досвід. — Ходімо, Бетсі, до лікаря. Ну ж бо ходімо!

Він запопадливо цупив її за спідницю, тоді як прибічники хатніх засобів навперебивки давали служниці помічні рецепти. Та дівчина, дізнаючи гострої муки, пішла із Греєм. Лікар пом'якшив біль, наклавши перев'язку. Лише після того як Бетсі пішла, хлопчик показав свою руку.

Цей незначний епізод зробив двадцятирічну Бетсі й десятирічного Грея істинними друзями. Вона напихала його кишені яблуками й пиріжками, а він розповідав їй казки та інші історії, які вичитав у своїх книжках. Якось він дізнався, що Бетсі не може вийти заміж за конюха Джіма, бо в них немає грошей розгосподарюватися. Грей розтрощив обценьками для комина свою порцелянову скарбничку й витрусив звідтіля все — що становило близько ста фунтів. Вставши рано, коли безприданниця пішла на кухню, він прокрався до її кімнати й, запхавши подарунок до дівочої скрині, прикрив його короткою запискою: "Бетсі, це твоє. Ватажок зграї розбійників Робін Гуд". Переполох, який викликала на кухні ця історія, набув такого розміру, що Грей мусив зізнатися у підсуві. Він не взяв гроші назад й не хотів більше балакати про це.

Його мати була однією з тих натур, яких життя відливає в готовій формі. Вона жила у напівсні забезпечности, яка передбачала будь-яке бажання пересічної душі; тому їй не залишалося нічого нічого робити, як тільки радитися з кравчинями, лікарем і маршалком. Та пристрасне, майже релігійне прив'язання до своєї химерної дитини було, мабуть, єдиним клапаном тих її нахилів, захлороформованих вихованням і долею, котрі вже не живуть, а невиразно шумують, залишаючи волю безчинною. Мостива пані скидалася на паву, яка висиділа яйце лебедя. Вона болісно відчувала прекрасну відрубність сина; сум, любов і ніяковість переповнювали її, коли вона притискала хлопчика до грудей, серце її казало інше, ніж язик, який звично відображав умовні форми стосунків і

помислів. Так хмарний ефект, химерно побудований сонячним промінням, просягає в симетричну обстановку казенного будинку, позбавляючи її банальних переваг; око бачить і не впізнає приміщення; таємничі відтінки світла серед убогости витворюють сліпучу гармонію.

Мостива пані, що її лице й фігура, здавалося, могли відповідати лише крижаною мовчанкою вогненним голосам життя, що її тонка врода радше відштовхувала, ніж вабила, позаяк у ній відчувалося гордовите зусилля волі, позбавлене жіночної принадности, — та Ліліян Грей, залишаючись наодинці з хлопчиком, ставала простою матусею, котра казала залюбленим, лагідним тоном ті самі щирі дрібнички, яких не передати на папері; їхня сила в почутті, а не в них самих. Вона геть не могла ні в чому відмовити синові. Вона прощала йому все: перебування на кухні, відразу до уроків, непослух і численні дивацтва.

Якщо він не хотів, щоб підстригали дерева, то дерева залишалися нерушені; якщо він просив простити чи винагородити когось, — той, кому йшлося про це, знав, що так і буде; він міг їздити на будь-якому коні, брати в замку будь-якого пса, порпатися в бібліотеці, гасати босоніж і їсти, що йому забагнеться.

Його батько від довшого часу боровся з цим, та поступився, — не принципові, а бажанню дружини. Він обмежився тим, що видалив із замку всіх челядницьких дітей, побоюючись, що завдяки ницому товариству примхи хлопчика обернуться нахилами, які важко викорінити. Назагал, він був з головою поглинутий незліченними фамільними процесами, початок яких губився в епосі виникнення паперових фабрик, а кінець — у смерті всіх каверзників. Поза тим, державні справи, справи маєтків, диктант мемуарів, виїзд парадних полювань, читання газет і складне листування тримали його в певному внутрішньому віддаленні від родини; сина він бачив так рідко, що деколи забувався, скільки йому років.

Отож, Грей жив у своєму світі. Грався він сам — зазвичай на задніх дворищах замку, які за давнини мали бойове значення. В цих просторих пустищах, із залишками високих ровів, з камінними льохами, що

позаростали мохом, було повно бур'яну, кропиви, лопухів, терня і скромно-строкатого дикого квіття. Грей годинами залишався тут, досліджуючи кротячі нори, воюючи з бур'янами, пантруючи на метеликів і будуючи з уламків цегли фортеці, які бомбував дрючками й камінцями.

Йому йшов уже дванадцятий рік, коли всі натяки його душі, всі розокремлені риси духу й відтінки таємних потягів з'єдналися в одному потужному моменті й, отримавши завдяки тому стрункий вираз, стали нестримним бажанням. До того він немов би знаходив хіба що окремі частини свого саду — просвіт, тінь, квітку, дрімучий і пишний стовбур, — у многоті садів інших і зненацька побачив їх ясно, всі — у прегарній, разючій відповідності.

Сталося це в бібліотеці. Її високі двері з каламутним шклом зверху були зазвичай замкнені, та защіпка замка насилу трималася у гнізді стулок; якщо натиснути рукою, то двері рушали, напружувалися і відчинялися. Коли дослідницький дух змусив Грея промкнутися до бібліотеки, його вразило курне світло, вся сила й особливість якого була в барвистому візерункові верхньої частини віконних шиб. Тиша покинутости стояла тут, наче вода у ставку. Темні ряди книжкових шаф подекуди прилягали до вікон, затуливши їх до половини; поміж шафами були проходи, захаращені купами книг. Там — розгорнутий альбом, з якого вислизнули внутрішні листки; там — сувої, перев'язані золотою вервечкою, стоси книг похмурого вигляду, грубі пласти рукописів, насип мініятюрних томиків, які тріщали, немов кора, коли їх розгортали; тут — креслення і таблиці, ряди нових видань, мапи; розмаїття палітурок, грубих, ніжних, чорних, строкатих, синіх, сірих, товстих, тонких, шерехатих і гладеньких. Шафи були щільно напхані книгами. Вони здавалися стінами, які вмістили життя в самісінькій товщі своїй. У відкидах їхніх шиб видніли інші шафи, укриті плямами, що тьмяно блищали. Величезний глобус, вміщений у мідний сферичний хрест екватора й меридіяна, стояв на круглому столі.

Обернувшись до виходу, Грей побачив над дверми величезну картину, яка змістом своїм відразу наповнювала душне заціпеніння

бібліотеки. Картина зображала корабель, що підіймався на гребінь морського валу. Струмені піни стікали його схилом. Він був зображений в остатньому менті злету. Корабель ішов просто на глядача. Високо піднятий бушприт затуляв основу щогл. Гребінь валу, розітнутий корабельним кілем, скидався на крила велетенського птаха. Піна летіла в повітря. Вітрила, які, мов крізь імлу, видно було з-за бакборту й вище бушприту, повні несамовитої сили шторму, валилися всім громаддям назад, щоб, перейшовши вал, випростатися, а потім, схиляючись над безоднею, гнати судно до нових лавин. Роздерті хмари трепетали над океаном. Тьмаве світло приречено боролося з мороком ночі, який насувався. Та найдужче впадала в око у цій картині постать чоловіка, яка стояв на бакові спиною до глядача. Вона відображала все становище, навіть характер моменту. Поза чоловіка (він розставив ноги, махнувши руками) нічого, власне, й не казала про те, що він робить, та змушувала припускати скрайню напруженість уваги, зверненої до чогось на палубі, якої не видно було глядачеві. Закасані поли його каптана шарпав вітер; біла коса й чорна шпага витягнуто рвалися у повітря; багатство вбрання зраджувало в нім капітана; танцювальне положення тіла — змах валу; без капелюха; він був, напевне, поглинутий небезпечною миттю і кричав — але що? Може, бачив, як падає за борт людина, може, наказував повернути на інший галс або ж, заглушуючи вітер, гукав боцмана? Не думки, а тіні цих думок виросли в душі, поки він дивився картину. Нараз видалося йому, ніби ліворуч підійшов, ставши поруч, незнаний, невидний; варто обернути голову, як химерне відчуття безслідно щезло б. Грей знав це. Та він не згасив уяви, а прислухався. Безгучний голос вигукнув декілька уривистих фраз, незрозумілих, як малайська мова; пролунав шум немов би довгих обвалів; відлуння і похмурий вітер наповнили бібліотеку. Все це Грей чув усередині себе. Він роззирнувся; тиша, яка вмить запанувала, розсіяла звучне павутинна фантазії; зв'язок з бурею зник.

Грей декілька разів приходив дивитися цю картину. Вона стала для нього тим потрібним словом у бесіді душі з життям, без якого важко збагнути себе. В маленькому хлопчикові поступово вкладалося величезне море. Він зжився з ним, порпаючись у бібліотеці, вискіпуючи й

жадібно читаючи ті книги, за золотими дверми яких відкривалося синє сяєво океану. Там, сіючи за кормою піну, рухалися кораблі. Частина їх губила вітрила, щогли й, захлинаючись хвилею, опускалася в морок безодень, де мигтять фосфоричні очі рибин. Інші, схоплені бурунами, билися об рифи; щораз тихші хвилі грізно хилитали корпус; знелюднений корабель із подертими снастями зазнавав довгої агонії, аж новий шторм розносив його на друзки. Треті без пригод вантажилися в одному порту й розвантажувалися в другому; екіпаж, сидячи за трактирним столом, оспівував плавання й любо пив собі горілку. Були там ще кораблі-пірати з чорним стягом і страшною командою, що вимахувала ножами; кораблі-примари, що сяяли мертвотним світлом синього озоріння; військові кораблі з солдатами, гарматами й музикою; кораблі наукових експедицій, що видивлялися вулкани, рослини і тварин; кораблі з похмурою таємницею і бунтами; кораблі відкриттів і кораблі пригод.

В цьому світі, звичайно, височіла над усім постать капітана. Він був долею, душею і розумом корабля. Його характер визначав дозвілля і працю команди. Сама команда добиралася ним особисто і багато в чому відповідала його нахилам. Він знав звички й родинні справи кожної людини. Він володів ув очах підлеглих магічним знанням, завдяки якому впевнено йшов, наприклад, із Ліссабону в Шанхай неозорими просторами. Він відбивав бурю притидією системи складних зусиль, вбиваючи паніку короткими наказами; плавав і зупинявся, де хотів; розпоряджався відплиттям і навантаженням, направою й відпочинком; більшу й розумнішу владу в живому ділі, наповненому безупинним рухом, годі було й уявити. Ця влада замкненістю й повнотою дорівнювалася до влади Орфея.

Таке уявлення про капітана, такий образ і така істинна дійсність його становища зайняли, за правом душевних подій, чільне місце в осяйній свідомості Грея. Жоден фах, окрім цього, не міг би так вдало злютувати водно всі скарби життя, зберігши недоторканним найтонший візерунок кожного окремого щастя. Небезпека, ризик, влада природи, світ далекого краю, чудесна невідомість, мерехтіння любови, що квітне побаченням і розлукою; захопливий нурт зустрічей, осіб, подій; незмірне

розмаїття життя, тоді як високо в небі — то Південний Хрест, а то Віз, і всі материки — в зірких очах, хоча твоя каюта наповнена непозбутньою батьківщиною з її книгами, картинами, листами й сухими квітами, оповитими шовковистим пасмом, у замшевій ладанці на твердих грудях.

Восени, на п'ятнадцятому році життя, Артур Грей потайки полишив домівку й промкнувся за золоті ворота моря. Незабаром з порту Дубль вийшла в Марсель шхуна "Ансельм", яка забрала юнгу з маленькими руками і зовнішністю перебраної дівчинки. Той юнга був Грей, власник елегантного саквояжу, тонких, мов рукавичка, лакованих чобітків і батистової білизни з витканими коронами.

Упродовж року, поки "Ансельм" відвідував Францію, Америку й Еспанію, Грей протринькав частину свого майна на тістечку, віддаючи цим належне минулому, а решту, для теперішности й будучини, програв у карти. Він хотів бути "гаспидським" моряком. Він, задихаючись, пив горілку, а на купанні, мліючи серцем, плигав у воду, сторч головою, з двосажневої висоти. Потроху він утратив усе, крім головного, — своєї дивної летючої душі; він утратив неміч, ставши кремезним у плечах і міцним у м'язах, блідість замінив темною засмагою, витончену легковажність порухів віддав за впевнену вправність зайнятої працею руки, а в його задуманих очах відбився полиск, як у людини, що дивиться на полум'я. І його мова, втративши нерівномірну, гордовито сором'язливу плинність, стала коротка й точна, мов удар чайки в струмину за трепетним сріблом рибин.

Каптан "Ансельма" був доброю людиною, та суворим моряком, який узяв хлопчака через якусь зловтіху. У відчайдушному бажанні Грея він вбачав лише ексцентричну примху й зарання тріумфував, уявляючи, як місяців за два Грей скаже йому, намагаючись не дивитися у вічі: "Капітане Гопе, я збив лікті, повзаючи снастями; в мене болять боки і спина, пальці не розгинаються, голова тріщить, а ноги трусяться. Всі ці мокрі линви о два пуди на вазі рук; всі ці леєри, ванти, брашпилі, троси, стеньги й салинги створені на спиток моєму ніжному тілу. Я хочу до мами". Вислухавши подумки таку заяву, капітан виголошував, теж

подумки, таку промову: "Вирушайте куди хочете, писклятко моє. Якщо до ваших дітких крильцят прилипла смола, то ви можете відмити її вдома — одеколоном "Роза-мімоза". Цей вигаданий Гопом одеколон найдужче тішив капітана, й, закінчивши уявну відповідь, він вголос повторював: "Авжеж. Ідіть собі до "Рози-мімози".

Тим часом цей вагомий діялог спадав на думку капітанові дедалі рідше, позаяк Грей ішов до мети зі зціпленими зубами і сполотнілим обличчям. Він терпів неспокійний труд з рішучим напруженням волі, почуваючи, що йому стає дедалі легше, в міру того як суворий корабель вламувався в його організм, а невміння замінювалося звичкою. Траплялося, що петлею якірного ланцюга його валило з ніг, стусаючи об палубу, що канат, який не притримали біля кнехта, вимикався з рук, здираючи з долонів шкіру, що вітер бив його в обличчя кутом вітрила із ушитим у нього залізним кільцем і, коротше мовлячи, вся робота була тортурою, яка потребувала пильної уваги, та, хоч як тяжко він дихав, насилу розгинаючи спину, посмішка зневаги не полишала його лиця. Він мовчки терпів присмішки, знущання й непозбутню лайку, аж поки не став у новій сфері "своїм", та від цього часу неодмінно відповідав боксом на будь-яку образу.

Якось капітан Гоп, угледівши, як він майстерно в'яже вітрило на рею, сказав собі: "Перемога за тобою, дурисвіте". Коли Грей спустився на палубу, Гоп викликав його до каюти й, розгорнувши пошарпану книгу, сказав:

— Слухай уважно. Покинь цигарку! Починається обробка щеняти під капітана.

І він почав читати, точніше, казати і кричати з книги давні слова моря. Це був перший урок Грея. Упродовж року він познайомився з навігацією, практикою, караблебудуванням, морським правом, лоцією й бухгалтерією. Капітан Гоп подавав йому руку й казав: "Ми".

У Ванкувері Грея зловив материн лист, повний сліз і страху. Він відповів: "Я знаю. Та якби ти бачила, як я: поглянь моїми очима. Якби ти чула, як я: притули до вуха мушлю — в ній гомін вічної хвилі; якби любила, як я, — все, то в твоєму лист я знайшов би, крім любові й людини, усмішку". І він плавав далі, поки "Ансельм" не прибув з вантажем до Дубельта, звідки, користуючись зупинкою, двадцятирічний Грей подався відвідати замок.

Все було те саме довкруги; так само непорушне в подробицях і в загальному враженні, як п'ять років тому; хіба що густішим стало листя молодих в'язів; їхній візерунок на фасаді хоромини розсунувся й розрісся.

Слуги, які збіглися до нього, зраділи, стрепенулись і завмерли в тій же пошані, з якою, мовби не раніш як учора, зустрічали цього Грея. Йому сказали, де мати; він пройшов у високе приміщення і, тихо причинивши двері, нечутно зупинився, дивлячись на посивілу жінку в чорній сукні. Вона стояла перед розп'яттям; її пристрасний шепіт був гучний, мов повне калатання серця. "За тих, хто плаває, мандрує, хворіє, страждає і потрапив у полон..." — чув, коротко дихаючи, Грей. Далі було сказано: "І хлопчику моєму..." Тоді він мовив: "Я..." Та більше нічого не міг вимовити. Мати обернулася. Вона змарніла; в гордовистості її тонкого обличчя світився новий вираз, який скидався на повернену юність. Вона стрімко підійшла до сина; короткий грудний сміх, стриманий вигук і сльози в очах — от і все. Та цієї хвилі вона жила — дужче і краще, ніж за все своє життя.

— Я відразу впізнала тебе, о мій любий, мій маленький!

І Грей справді перестав бути великим. Він вислухав про батькову смерть, потім розповів про себе. Вона слухала його без докорів і заперечень, та подумки — у всьому, що він утверджував як істину свого життя, — бачила хіба що іграшки, якими бавиться її хлопчина. Такими іграшками були суходоли, океани й кораблі.

Грей пробув у замку сім днів; восьмого дня, взявши велику суму грошей, він повернувся до Дубельта і сказав капітанові Гопу:

— Дякую. Ви були добрим товаришем. Прощавай же, старший товаришу. — Тут він закріпив істинне значення цього слова жахітним, як обценьки, потиском руки. — Тепер я плаватиму окремо, на власному кораблі.

Гоп, спалахнув, сплюнув, вирвав руку й подався геть, та Грей, наздогнавши, обняв його. Й вони посідали в готелі, всі разом, двадцять чотири чоловіка з командою, й пили, їли, й галасували, і співали, й випили, і з'їли все, що було на буфеті й у кухні.

Минуло ще трохи часу, у порту Дубельт вечірня зоря сяйнула над чорною лінією нової щогли. То був "Секрет", трищогловий галіот на двісті шістдесят тонн, якого купив Грей. Отак, капітаном і власником корабля, Артур Грей плавав ще три роки, аж доля привела його до Лісса. Та він уже назавжди запам'ятав той грудний сміх, повний щиросердої музики, яким зустріли його вдома, й разів зо два на рік відвідував замок, залишаючи жінці зі срібними кісьми нетверду певність у тому, що такий великий хлопчик, либонь, упорається зі своїми іграшками.

III

СВІТАНОК

Струмінь піни, який відкидала корма Греєвого корабля "Секрет", пронизав океан білою рискою і згас у сяєві вечірніх огнів Лісса. Корабель став на рейді неподалік маяка. Десять днів "Секрет" вивантажував чесучу, каву і чай; одинадцятий день команда згаяла на березі, у відпочинку й горілчаному чаді; дванадцятого дня Грей глухо затужив, без будь-якої причини, не розуміючи туги. Ще вранці, насилу прокинувшись, він уже відчув, що ця днина почалася в чорному промінні. Він понуро вбрався, знехотя поснідав, забувся прочитати газету й довго

курив, поринувши у світ безцільного напруження, який годі й висловити; серед слів, які невиразно спадали на думку, блукали невизнані бажання, обопільно знищуючи себе рівним зусиллям. Тоді він узявся до діла.

В супроводі боцмана Грей оглянув корабель, звелів підтягнути ванти, послабити штуртрос, почистити клюзи, поміняти клівер, просмолити палубу, вичистити компас, відчинити, провітрити й замести трюм. Та діло не розважило Грея. Повний тривожної уваги до тужливости днини, він прожив її роздратовано й журно: його немов би гукнув хтось, та він забувся хто й куди.

Надвечір він сів у каюті, взяв книжку і довго заперечував авторові, роблячи на полях примітки парадоксального штибу. Упродовж якогось часу його бавила ця гра, ця бесіда з небіжчиком, який владарював із домовини. По тому, взявши люльку, він потонув у синьому димі, живучи серед примарих арабесок, що поставали у його колихких пасмах.

Тютюн страх як могутній; немов олія, котру вилляли у стрибучий розрив хвиль, приборкує їхній шал, так і тютюн: пом'якшуючи роздратування почуттів, він зводить їх на кілька тонів униз; вони звучать плавніше й музичніше. Тому Греєва туга, згубивши, врешті, після кількох люльок наступальне значення, перейшла в замислену розсіяність. Такий стан тривав ще з годину; коли щезла душевна імла, Грей отямився, захотів руху й вийшов на палубу. Була повна ніч; за бортом уві сні чорної води дрімали зорі й вогні щоглових ліхтарень. Тепле, мов щока, повітря пахло морем. Грей, звівши голову, примружився на золоту жарину зорі; вмить крізь запаморочливість миль промкнулася до його зіниць огненна голка далекої планети. Глухий гомін вечірнього міста сягав слуху з глибини затоки; вряди-годи з вітром чуйною водою залітала берегова фраза, яку сказали немовби на палубі; ясно прозвучавши, вона згасала у рипінні снастей; на баку спалахнув сірник, осявши пальці, круглі очі й вуса. Грей свиснув; вогонь люльки рушив і поплив до нього; незабаром капітан уздрів у пітьмі руки й обличчя вахтового.

— Передай Летиці, — сказав Грей, — що він поїде зі мною. Нехай візьме вудочки.

Він спустився у шлюп, де чекав хвилин з десять Летику; меткий, шахруватий хлоп'яга, гупнувши об борт веслами, подав їх Греєві; потім спустився сам, налагодив кочети і запхав торбину з харчами в корму шлюпа. Грей сів до стерна.

— Куди накажете пливти, капітане? — поспитав Летика, кружеляючи човна правим веслом.

Капітан мовчав. Матрос знав, що в цю мовчанку не слід вставляти слів, а тому, й собі замовкнувши, почав чимдуж гребти.

Грей узяв напрям до відкритого моря, потім почав триматися лівого берега. Йому було байдуже куди пливти. Стерно глухо жебоніло; дзенькали і хлюпали весла; решта була морем і тишею.

Упродовж дня людина вчуває таку многоту думок, вражень, промов і слів, що все це склало б не одну грубу книжку. Обличчя дня набуває певного виразу, та Грей сьогодні марно вдивлявся у це обличчя. В його невиразних рисах світилося одне з тих почуттів, яких багато, та яким не дано наймення. Хоч як їх називати, вони залишаться назавжди поза словами й навіть поняттями, подібні до навіяння пахощів. Під владою такого почуття був тепер Грей; він міг би, щоправда, сказати: "Я чекаю, я бачу, я небавом дізнаюся..." — та навіть ці слова дорівнювали не більше, ніж окремі креслення щодо архітектурного задуму. В цих повівах була ще потуга світлого збудження.

Там, де вони пливли, ліворуч хвилястим згустком пітьми вимальовувався берег. Над червоним шклом вікон літали іскри з бовдурів; то була Каперна. Грей чув сварню і гавкіт. Вогні села скидалися на дверцята грубки, пропалені дірочками, крізь які видно палаючі жаруки. О праву руч був океан, виразний, немов присутність сонної

людини. Поминувши Каперну, Грей завернув до берега. Тут тихо прибивало водою; засвітивши ліхтаря, він угледів ями урвиська і його горішні, навислі виступи; це місце йому сподобалося.

— Тут будемо ловити рибу, — сказав Грей, ляскаючи матроса по плечі.

Матрос невиразно гмукнув.

— Вперше плаваю з таким капітаном, — пробурмотів він. — Капітан путній, та несхожий. Кручений капітан. Втім, люблю його.

Затявши весло в намул, він прив'язав до нього човна, й обоє піднялися нагору, спинаючись по камінцях, що вискакували з-під колін і ліктів. Він урвиська тяглися хащі. Пролунало гупання сокири, яка стинала сухий стовбур; поваливши дерево, Летика розклав багаття на урвищі. Рушили тіні й відбите водою полум'я; морок відступив, і в ньому висвітилася трава й гілля; над вогнищем, перенизане димом, висяваючи, тремтіло повітря.

Грей сів біля вогнища.

— Ну ж бо, — сказав він, простягаючи пляшку, — випий, друже Летико, за здоров'я непитущих. До речі, ти взяв не хінову, а імбирну.

— Вибачте, капітане, — відказав матрос, зводячи подих. — Дозвольте закусити оцим... — Він відгриз відразу половину курчати й, вийнявши з рота крильце, провадив: — Я знаю, що ви полюбляєте хінову. Тільки було темно, а я квапився. Імбир, бачте, розлючує людину. Коли мені треба побитися, я п'ю імбирну.

Поки капітан їв і пив, матрос зизом поглядав на нього, потім, не стримавшись, мовив:

— Чи правда, капітане, що, кажуть, ніби родом ви з шляхетної родини?

— Це не цікаво, Летико. Бери вудочку й лови, як хочеш.

— А ви?

— Я? Хтозна, можливо. Але... потім.

Летика розмотав вудочку, примовляючи віршами, до чого був мастак, на превелике захоплення команди.

— З волосіні та лозини я зладнав собі дубця і, гачечок почепивши, свиснув, мов бабак з кіпця. — Потім полоскотав пальцем у коробці з червяками. — Цей хробак в землі копався і життю свому радів, а тепер на гак попався — щука хап, і поготів. — Нарешті він пішов собі, співаючи: — Тиха ніч, горілка з перцем, тож тремтіте, осетри, млійте, браття-оселедці, — вудить Летика з гори!

Грей ліг біля багаття, дивлячись на воду, яка відбивала вогонь. Він думав, але без участи волі; в цьому стані думка, розпорошено утримуючи оточення, невиразно бачить його; вона мчить, немов кінь у тісному натовпі, давлячи, розштовхуючи й зупиняючи; порожнеча, сум'яття і затримка через раз ідуть у парі з нею. Вона блукає в душі речей; від яскравого хвилювання поспішає до таємних натяків; кружеляє землею і небом, життєво бесідує з уявними особами, гасить і прикрашає спогади. У хмарному русі цьому все живе й опукле, й усе недоладне, як марення. Й часто усміхається свідомість у спочинку, бачачи, наприклад, як у розмисли про долю раптом заявляється гостем образ геть непридатний: якась галузка, зламана два роки тому. Так думав біля багаття Грей, але був "десь" — не тут.

Лікоть, яким він спирався, проволожився й закляк. Блідо світилися зорі; морок посилювався напругою, що передувала світанкові. Капітан

почав засинати, та не помічав цього. Йому захотілося випити, й він сягнув було до торби, разв'язуючи її вже уві сні. Потім йому перестало снитися; наступні дві години були для Грея не довші, ніж ті дві секунди, упродовж яких він схилився головою на руки. За цей час Летика з'являвся біля вогнища двічі, курив і заглядав задля цікавости до рота спійманим рибинам — що там? Але там, само собою, нічогісінько не було.

Прокинувшись, Грей на мить забув, як потрапив у цю місцину. З превеликим подивом бачив він щасливий полиск ранку, берегове урвище серед яскравого віття й палахкотючу синю далечінь; над обрієм, але водночас і над його ногами, висіло ліщинове листя. Під урвищем — із враженням, що під самісінькою спиною Грея, — сичав тихий прибій. Майнувши з листка, крапля роси розбіглася по сонному обличчю холодним ляпанцем. Він підвівся. Скрізь торжествувало світло. Холодні головешки багаття чіплялися за життя тонким струмінцем диму. Його запах надавав задоволенню дихати повітрям лісової зелені дикої приваби.

Летики не було; він захопився; він, спітнівши, вудив із захватом азартного гравця. Грей вийшов із хащ у чагарі, розкидані схилом пагорба. Курілася й огнем ряхтіла трава; вогкі квіти скидалися на дітей, умитих зимною водою. Зелений світ дихав незліченністю крихітних ротів, заважаючи проходити Греєві серед своєї бучно-веселої тісноти. Капітан вибрався на відкриту місцину, яка заросла строкатою травою, й уздрів тут сплячу молоду дівчину.

Він тихо відхилив рукою галузку й зупинився з відчуттям небезпечної знахідки. Не далі ніж за п'ять кроків, скрутившись, підгорнувши одну ніжку й випроставши другу, лежала головою на затишно підгорнутих руках стомлена Ассоль. Її коси зсунулися у безладі; біля шиї розстебнувся ґудзик, відкривши білу ямку; розхристана спідниця оголяла коліна; вії спали на щоці, в тіні опуклої ніжної скроні, напівзатуленої темним пасмом; мізинець правої руки, який був під головою, загинався до потилиці. Грей присів навпочіпки, заглядаючи дівчині в обличчя знизу й не підозрюючи, що скидається на Фавна з картини Арнольда Бенліна.

Можливо, за інших обставин ця дівчина помічена була б ним тільки очима, та тут він по-іншому побачив її. Все зрушилося, все усміхнулося в ньому. Звичайно, він не знав ні її, ні її імени, ні тим паче чому вона заснула на березі; він був з того дуже задоволений. Він полюбляв картини без пояснень і підписів. Враження від такої картини незрівнянно дужче; її зміст, не скутий словами, стає безмежним, усталюючи всі здогади й думки.

Тінь листя підкралася ближче до стовбурів, а Грей знай сидів у тій же не вельми зручній позі. Все спало на дівчині; спали темні коси, спала сукня і бганки сукні; навіть трава поблизу її тіла, здавалося, задрімала силою співчуття. Коли враження стало повне, Грей увійшов у його теплу омиваючу хвилю й поплив з нею. Давно вже Летика волав: "Капітане, де ви?" — та капітан його не чув.

Коли він, урешті, підвівся, схильність до незвичайного застукала його на гарячому з рішучістю й натхненням роздратованої жінки. Замислено поступаючись їй, він зняв з пальця старосвітську коштовну каблучку, не без підстав гадаючи, що, може, цим підказує життю щось істотне, подібне до орфографії. Він дбайливо пустив каблучку на маленький мізинець, який білів з-під потилиці. Мізинець нетерпляче зрушився й закляк. Глянувши ще раз на це обличчя у спочинку, Грей обернувся й побачив у кущах високо задерті брови матроса. Летика, роззявивши рота, дивився на те, що робить Грей, з таким подивом, з яким, напевне, дивився Йона на пащу свого мебльованого кита.

— А, це ти, Летико! — сказав Грей. — От поглянь на неї. Що, гарна?

— Дивовижне художнє полотно! — пошепки заволав матрос, який полюбляв книжні вислови. — В розсуді обставин є щось прихильне. Я зловив чотири мурени і ще якусь гладку, мов пухир.

— Тихіше, Летико. Вшиваймося звідси.

Вони відійшли у кущі. Їм слід було б тепер звернути до човна, та Грей зволікав, розглядаючи далечінь низького берега, де над зеленню й піском лявся вранішній дим бовдурів Каперни. В цьому димі він знову побачив дівчину.

Тоді він уже рішуче звернув, спускаючись уздовж схилу; матрос, не питаючи, що сталося, йшов позаду; він відчував, що знову настала обов'язкова мовчанка. Вже біля перших забудувань Грей раптом сказав:

— Чи не визначиш ти, Летико, твоїм досвідченим оком, де тут трактир?

— Напевне, он той чорний дах, — зметикував Летика, — а втім, може, й не він.

— Що ж у цім даху примітного?

— Сам не знаю, капітане. Голос серця, та й годі.

Вони підійшли до будинку; то і справді був трактир Меннерса. В розчахному вікні на столі видніла пляшка; біля неї чиясь брудна рука доїла шпакуватий вус.

Хоча година була рання, в загальній залі трактирчика сиділо три чоловіка. Біля вікна сидів вугляр, власних п'яних вусів, що їх ми вже помітили; поміж буфетом і внутрішніми дверми зали, за яєшнею й пивом, містилося двоє рибалок. Меннерс, довготелесий молодик, з веснянкуватим пісним видом й тим особливим виразом хитрої моторности в присліпуватих очах, який притаманний гендлярам узагалі, перетирав за шинквасом посуд. На брудній підлозі лежала сонячна хрестовина вікна.

Насилу Грей ступнув у стягу курного світла, як Меннерс, шанобливо вклоняючись, вийшов із-за свого захистку. Він відразу ж угадав у Греєві справжнього капітана — розряд гостей, яких рідко доводилося йому

бачити. Грей попросив рому. Накривши стіл пожовклою в шамотні людській скатертиною, Меннерс приніс пляшку, лизькнувши перед тим язиком кінчик відклеєної наліпки. По тому вернувся за ляду, глипаючи уважно то на Грея, то на тарілку, з якої відколупував нігтем щось присохле.

Поки Летика, взявши шклянку обіруч, скромно шушукався з нею, зиркаючи у вікно, Грей погукав Меннерса. Хін самовдоволено вмостився на краєчку стільця, потішений цим зверненням, і потішений саме тому, що воно виразилося простим покивом Греєвого пальця.

— Ви, звичайно ж, знаєте тут усіх мешканців, — спокійно заговорив Грей. — Мене цікавить найменння молодої дівчини в хусточці, в сукні з рожевими квіточками, темно-русявої й невисокої, віком від сімнадцяти до двадцяти років. Я зустрів її недалеко звідси. Як її на ймення?

Він сказав з твердою простотою сили, яка не дозволяє відмикуватися від даного тону. Хін Меннерс внутрішньо закрутився й навіть ледве усміхнувся, та зовнішньо скорився характерові звернення. Втім, перш ніж відповісти, він помовчав — лише від безплідного бажання здогадатися, в чому справа.

— Гм! — сказав він, піднімаючи погляд у стелю. — Це, либонь, Корабельна Ассоль. Вона несповна розуму.

— Справді? — байдуже сказав Грей, відсьорбуючи довгий ковток. — Як же це трапилося?

— Якщо так, то послухайте, коли ваша ласка.

Й Хін розповів Греєві про те, як років сім тому дівчинка розмовляла на березі моря зі збирачем пісень. Звичайно, ця історія, відтоді як жебрак ствердив її буття в тому ж таки трактирі, набула обрисів грубої й дешевої обмови, та суть лишилася недоторканною.

— Відтоді так її й зовуть, — сказав Меннерс, — зовуть її Ассоль Корабельна.

Грей механічно зиркнув на Летику, який і далі був тихий та скромний, відтак його очі звернулися до курного шляху, який пролягав біля трактиру, й він відчув немовби удар — одночасний удар у серце й у голову. Шляхом, обличчям до нього, йшла та самісінька Корабельна Ассоль, до якої Меннерс допіру поставився клінічно. Дивовижні риси її обличчя, що нагадували таїну непозбутньо хвилюючих, хоча простих слів, постали тепер перед ним у світлі її погляду. Матрос і Меннерс сиділи до вікна спиною, та, щоб вони часом не обернулися, Грей мав мужність відвернути погляд на руді Хінові очі. Після того, як він побачив очі Ассоль, розвіялася вся зашкарублість Меннерсової оповіді. А Хін, нічого не підозрюючи, провадив:

— Ще можу повідомити вам, що її батько справжнісінький мерзотник. Він утопив мого татуся, мов кота якогось, нехай господь простить. Він...

Його урвав несподіваний, дикий рев позаду. Страхітливо вивалюючи очі, вугляр, струснувши з себе хмільне заціпеніння, раптом гаркнув співами, та так люто, що всі здригнулися:

Кошикарю, кошикарю,

Лупи з нас за коші!..

— Знов ти надудлився, вельботе клятий! — заволав Меннерс. — Іди геть!

...Та тільки бійся потрапляти

В наші райськії кущі!.. —

закликав вугляр й, мовби нічого не сталося, втопив свої вуса у хлюпанні шклянки.

Хін Меннерс обурено стенув плечима.

— Чортзна-що, а не чоловік, — сказав він із жахітливою гідністю жмикрута. — Щоразу така історія!

— Більше ви нічого не можете розповісти? — поспитався Грей.

— Це я? Та кажу вам, що батько її — мерзотник. Через нього я, милостивий паночку, осиротів і ще дітваком повинен був самостійно підтримувати тлінне прогодування...

— Ти брешеш! — несподівано сказав вугляр. — Ти брешеш так мерзенно й ненатурально, що я протверезився.

Хін і рота не встиг розтулити, як вугляр звернувся до Грея:

— Він бреше. Його батько теж брехав; брехала й мати. Така порода. Можете бути спокійні, що вона так само здорова, як ми з вами. Я з нею розмовляв. Вона сиділа на моєму возі вісімдесят чотири рази чи трохи менше. Коли дівчина йде пішки з міста, а я продав вугілля, то я вже неодмінно посаджу дівчину. Нехай вона сидить. Я кажу, що в неї добра голова. Це зараз видно. З тобою, Хіне Меннерсе, вона, зрозуміло, не скаже й двох слів. Та я, мостипане, у вільній вугільній справі зневажаю суди й обмови. Вона говорить, як велика, та чудернацька її балачка. Прислухаєшся — немовби все те самісіньке, що ми з вами сказали б, а в неї те саме, та не зовсім так. От, наприклад, якось зайшло діло про її ремесло. "Я тобі що скажу, — каже вона і тримається за моє плече, як муха за дзвіницю, — моя робота не нудна, от лише знай хочеться вигадати особливе. Я, каже, хочу добрати такого способу, щоб у мене на дошці сам плавав човен, гребці гребли б насправжки; потім вони пристають до берега, віддають причал і любесенько, мов живі, сядуть на

березі підобідувати". Я, значицця, зареготавсь, мені, виходить, смішно зробилося. Я кажу: "Ну, Ассоль, адже це таке твоє діло, й думки тому в тебе такі, а довкруг поглянь: всі в роботі, мов у бійці". — "Ні, — каже вона, — я знаю, що знаю. Коли рибалка ловить рибу, він гадає, що зловить велику рибину, якої ніхто не ловив". — "Ну, а я?" — "А ти? — сміється вона. — Ти, певне, коли навалюєш вугіллям кошика, то гадаєш, що він зацвіте". Ось яке слово вона сказала! Тої ж хвилі смикнуло мене, зізнаюся, глянути на порожнього кошика, й так мені увійшло у вічі, ніби з лозин поповзли бруньки; луснули ці бруньки, бризнуло по кошикові листям і пропало. Я трохи витверезився навіть! А Хін Меннерс бреше як шовком шиє — я його знаю!

Вважаючи, що розмова перейшла в неприховану образу, Меннерс пронизав вугляра поглядом і сховався за ляду, звідки гірко поцікавився:

— Накажете подати що-небудь?

— Ні, — сказав Грей, дістаючи гроші, — ми встаємо й ідемо. Летико, ти залишишся тут, повернешся увечері й будеш мовчати. Дізнавшись усе, що зможеш, передай мені. Ти втямив?

— Предобрий капітане, — сказав Летика з певною фамільярністю, яку викликав ром, — не втямити цього може хіба що глухий.

— Чудово. Запам'ятай також, що в жодному з тих випадків, які можуть тобі нагодитися, не можна ні казати про мене, ні згадувати навіть моє ім'я. Бувай!

Грей вийшов. Від того часу його не полишало вже чуття разючих відкриттів, що мов іскра в пороховій ступці Бертольда, — один із тих душевних обвалів, з-під яких виривається, яріючи, вогонь. Дух негайної дії опанував його. Він отямився і зібрався з думками, аж допіру як сів у човна. Сміючись, він підставив руку, долонею догори, спекотному сонцю,

як учинив це якось хлопчаком у льоху для вина; потім відплив і почав хутко гребти в напрямку гавані.

IV

НАПЕРЕДОДНІ

Проти тієї днини й за сім років по тому, як Егль, збирач пісень, розповів дівчинці на березі моря казку про корабель з ясно-червоними вітрилами, Ассоль в одну зі своїх щотижневих відвідин іграшкової крамниці повернулася додому збентежена, з сумним обличчям. Свій товар вона принесла назад. Вона була так засмучена, що відразу не змогла говорити, і лише після того, як зі стривоженого лиця Лонгрена побачила, що він очікує чогось, що значно гірше від дійсности, почала розповідати, водячи пальцем по віконному шклу, неуважно споглядаючи море.

Господар іграшкової крамниці почав цього разу з того, що розгорнув рахункову книгу й показав їй, скільки за ними боргу. Вона здригнулася, побачивши чималеньке тризначне число.

— От скільки ви забрали з грудня, — сказав торгівець, — а ось глянемо, на скільки продано. — І він уперся пальцем в другу цифру, вже з двох знаків.

— Жалісно й прикро дивитися.

Я бачила з його обличчя, що він грубий і сердитий. Я радо втекла б, та, слово честі, сил не було від сорому. І він почав казати: "Мені, люба моя, це вже невигідно. Тепер у моді закордонний товар, у всіх крамницях повно його, й ці вироби не беруть". Так він сказав. Він казав ще багато чого, та я все переплутала й забула. Мабуть, він пожалів мене, позаяк порадив піти в "Дитячий базар" й "Алладінову лампу".

Вимовивши найголовніше, дівчина обернула голову, ніяково глянувши на старого. Лонгрен сидів похнюпившись, зціпивши пальці між коліньми, на які сперся ліктями. Відчуваючи погляд, він підняв голову й зітхнув. Зборовши тяжкий настрій, дівчина підбігла до нього, влаштувалася сидіти поруч і, просунувши свою легку руку під шкіряний рукав його куртки, сміючись і заглядаючи батькові знизу в обличчя, провадила з силуваним пожвавленням:

— Нічого, це все нічого, ти слухай, будь ласка. От я пішла. Ну, приходжу до великої страшенної крамниці; там купа люду. Мене заштовхали, проте я вибралася й підійшла до чорного чоловіка в окулярах. Що я йому казала — я нічогісінько не пам'ятаю; наприкінці він посміхнувся, понишпорив у моєму кошику, глянув дещо, потім знову замотав, як було, в хустину й віддав назад.

Лонгрен сердито слухав. Він мовби навіч бачив свою сторопілу доньку в заможному натовпі біля прилавка, заваленого коштовним товаром. Акуратний чоловік ув окулярах поблажливо пояснив їй, що він мусить розоритись, якщо почне торгувати нехитрими Лонгреновими виробами. Недбало і спритно ставив він перед нею на прилавок складні моделі хоромин і залізничних мостів; мініятюрні виразні авта, електричні набори, аероплани й двигуни. Це все пахло фарбою і школою. За всіма його словами виходило, що діти в іграх тільки взорують тепер на те, що роблять дорослі.

Ассоль була в "Алладіновій лампі" й у двох інших крамницях, але нічого не домоглася.

— Раз нам не таланить, то треба шукати. Я, може, знову подамся працювати — на "Фіцрой" або "Палермо". Звичайно, вони мають рацію, — замислено провадив він, думаючи про іграшки. — Тепер діти не граються, а навчаються. Вони навчаються, навчаються й ніколи не почнуть жити. Це все так, шкода, їй-богу, шкода. Зумієш ти прожити без мене час одного рейсу? Годі й думати про те, щоб залишити тебе саму.

— Я теж могла б служити разом з тобою, — наприклад, у буфеті.

— Ні! — Лонгрен прибив це слово ударом долоні по столі, який аж здригнувся. — Поки я живий, ти служити не будеш. Втім, є час подумати.

Він понуро замовк. Ассоль примостилася поруч з ним на ослінчику; він побачив збоку, не обертаючи голови, що вона клопочеться втішити його, й замалим не усміхнувся. Та усміхнутися — означало сполохати і збентежити дівчину. Вона, примовляючи щось подумки, розгладила його закустрану сиву чуприну, поцілувала у вуса й, затуливши кудлаті батькові вуха маленькими тоненькими пальцями, сказала:

— Ну от, тепер ти не чуєш, що я тебе люблю.

Поки вона чепурила його, Лонгрен сидів, міцно зморщившись, як людина, що боїться дихнути димом, та, почувши її слова, густо зареготався.

— Ти серденятко, — просто сказав він і, поплескавши дівчину по щоці, пішов на берег поглянути човна.

Ассоль якусь хвилю замислено стояла посеред кімнати, вагаючись поміж бажанням віддатися тихій осмуті й необхідністю хатніх клопотів; потім, помивши посуд, переглянула у шафі залишки провізії. Вона не важила й не міряла, та бачила, що з борошном не дотягти до кінця тижня, що у бляшанці з цукром вже дно знати; обгортки з кавою та чаєм сливе порожні; немає олії, і єдине, на чому, з певною досадою на виняток, спочивало око, був лантух картоплі. По тому вона помила підлогу й сіла строчити шлярку до переробленої зі старого шмаття спідниці, та відразу ж, пригадавши, що обрізки тканини лежать за люстром, підійшла до нього й узяла згорток; потім глянула на своє відображення.

За горіховою рамою, у світлій порожнечі відображеної кімнати стояла тоненька невисока дівчина, вбрана в дешевий білий муслін з рожевими

квіточками. На її плечах лежала сіра шовкова хустина. Напівдитяче, у світлій засмазі обличчя було жваве і виразне; прегарні, трохи поважні як на її вік очі зиркали з ніяковою зосередженістю глибоких душ. Її неправильне личко могло розчулити тонкою чистотою обрисів; кожен згин, кожна опуклість цього обличчя знайшли б місце у великій кількості жіночих лиць, та їхня сукупність, стиль був цілковито оригінальний — оригінально любий; на цьому ми зупинимося. Решта не підвладна словам, крім слова "поваба".

Дівчина в люстрі усміхнулася так само несамохіть, як і Ассоль. Усмішка вдалася сумною; помітивши це, вона стривожилася, немовби дивилася на сторонню. Вона припала щокою до шкла, заплющила очі й тихо погладила люстро там, де було її відображення. Рій невиразних, лагідних думок майнув у ній; вона випросталася, засміялася й сіла, заходившись шити.

Поки вона шиє, поглянемо на неї ближче — всередину. В ній дві дівчини, дві Ассоль, що перемішалися в чудовній, прегарній неправильності. Одна була — донька матроса, ремісника, яка майструвала іграшки, друга — живий вірш, з усіма дивами його суголось і образів, з таїною сусідства слів, у всій взаємності їхній тіней і світла, які падали з одного на інше. Вона знала життя у межах, поставлених її досвідові, та понад загальними явищами бачила відображений зміст іншого порядку. Так, вдивляючись у предмети, ми помічаємо в них щось не лінійне, та враженням — виразно людське, і — так само, як людське, — різне. Щось на зразок цього, що (якби поталанило) сказали ми цим прикладом, бачила вона ще понад видимим. Без цих тихих завоювань усе просто зрозуміле було чуже її душі. Вона вміла й полюбляла читати, але й у книзі читала переважно поміж рядками, як жила. Несвідомо, шляхом своєрідного натхнення, вона робила на кожному кроці величезну кількість етерно-тонких відкриттів, несказанних, та важливих, як чистота й тепло. Вряди-годи — й це тривало низку днів — вона навіть перероджувалася; фізичне протиборство життя провалювалося, мов тиша в ударі смичка; й усе, що вона бачила, чим жила, що було довкруги, ставало мереживом таємниць в образі повсякдення. Не раз, хвилюючись,

вона йшла уночі на морський берег, де, дочекавшись світанку, цілком поважно виглядала корабель із Червоними Вітрилами. Ці хвилини були для неї щастям; нам важко так піти в казку, їй було б не менш тяжко вийти з-під її влади й чару.

Іншим часом, міркуючи про все це, вона щиро дивувалася собі, не вірячи, що вірила; усмішкою прощаючи море й сумовито переходячи до дійсности, тепер, зсуваючи шлярку, дівчина пригадувала своє життя. Там було багато нудьги і простоти. Самотність удвох, бувало, незмірним тягарем лежала їй на серці, та в ній витворилася вже та страдницька бганка, з якої не внести й не отримати пожвавлення. З неї кепкували, кажучи; "Вона — причинувата", "не всі вдома", — вона звикла й до цього болю. Дівчині траплялося навіть терпіти образи, після чого її груди щеміли, наче від удару. Як жінка вона була непопулярна в Каперні, однак багато хто підозрював, хоча дико й невиразно, що їй дано більше, ніж іншим, — тільки іншою мовою. Капернці обожнювали кремезних, здоровецьких жінок з масною шкірою грубих литок і могутніх рук; тут залицялися, ляпаючи по спині долонею і штурхаючи, мов на базарі. Тип цього почуття скидався на немудру простоту реву. Ассоль так само личила цьому рішучому середовищу, як личило б людям вишуканого нервового життя товариство примари, якби вона володіла усім чаром Ассунти або ж Аспазії: те, що від любові, — про це тут і думати годі. Так у рівному гучанні вояцької сурми чарівна журба скрипки не в змозі вивести суворий полк із дії його прямих ліній. До того, що сказано в цих рядках, дівчина стояла спиною.

Поки вона муркотала пісеньку життя, маленькі руки працювали запопадливо і спритно; відкусуючи нитку, вона дивилася далеко перед собою, та це не заважало їй рівно підгортати рубець і класти петельний шов із чіткістю швацької машини. Хоча Лонгрен не повертався, та вона не турбувалася за батька. Останнім часом він часто плавав уночі ловити рибу або просто провітритися. Її не теребив страх: вона знала, що нічого злецького з ним не трапиться. В цьому стосунку Ассоль була ще тією маленькою дівчинкою, яка молилася по-своєму, приязно белькочучи вранці: "Добридень, боже!" — а ввечері: "Прощавай, боже!"

На її думку, такого короткого знайомства з богом було цілком достатньо для того, щоб він одвів лихо. Вона застановлялася й над його становищем: бог був вічно зайнятий справами мільйонів людей, тому до буденних тіней життя належало, на її думку, ставитися з делікатним терпінням гостя, котрий, заставши дім переповнений людом, чекає забіганого господаря, знаходячи притулок і харч за обставинами.

Покінчивши з шитвом, Ассоль склала роботу на столику в кутку, роздяглася й уклалася в ліжко. Вогонь був погашений. Вона хутко завважила, що немає сонливости; свідомість була ясна, мов у розпалі дня, навіть пітьма здавалася штучною; тіло, як і свідомість, почувалося денним, легким. Серце відстукувало зі швидкістю кишенькового годинника; воно калатало немовби поміж подушкою й вухом. Ассоль гнівалася, борсаючись, то скидаючи ковдру, то закутуючись у неї з головою. Врешті їй пощастило викликати звичне уявлення, яке допомагало заснути: вона подумки жбурляла камінці у світлу воду, наглядаючи, як розбігаються легесенькі кола. Сон мовби чекав на цю милостину; він прийшов, пошушукався з Мері, яка стояла в головах, і, скоряючись її усмішці, сказав довкруг: "Тс-с-с-с". Ассоль відразу ж заснула. Їй снився улюблений сон: квітучі дерева, туга, чарівливість, пісні й таємничі з'явиська, з яких, прокинувшись, вона пригадувала тільки полиск синьої води, яка накочувала від ніг до серця з холодом і захватом. Побачивши це все, вона пробула ще трохи в неможливому краю, потім прокинулася й сіла.

Сну не було, мовби вона й геть не засинала. Почуття новизни, радости й бажання щось учинити зігрівало її. Вона роззирнулася тим поглядом, яким озирають нове приміщення. Промкнувся досвіток — не всією ясністю осяяння, а тим невиразним зусиллям, у якому можна розуміти оточення. Низ вікна був чорний; верх посвітлів. Зовні будинку, майже покрай рами, мерехтіла вранішня зоря. Знаючи, що тепер не засне, Ассоль одягнулася, підійшла до вікна і, знявши защіпку, одвела раму. За вікном стояла уважна, чітка тиша; вона немов би настала тільки зараз. В синіх сутінках мерехтіли кущі, трохи далі спали дерева; віяло духотою й землею.

Тримаючись за верх рами, дівчина дивилася й усміхалася. Раптом щось на кшталт віддаленого поклику сколихнуло її зсередини й іззовні, й вона немовби прокинулася ще раз від явної дійсности до того, що явніше й безсумнівніше. Від тієї хвилини сповнене радости багатство свідомости не полишало її. Так, розуміючи, слухаємо ми мову людей, та, якщо повторити сказане, зрозуміємо ще раз, із іншим, новим значенням. Те саме було і з нею.

Взявши стареньку, та на її голові завжди юну шовкову хустинку, вона прихопила її рукою під горлом, замкнула двері й випурхнула босоніж на шлях. Хоча було порожньо і глухо, та їй здавалося, що вона звучить немов оркестр, що її можуть почути. Все було любе їй, все тішило її. Тепла пилюга лоскотала босі ноги; дихалося ясно й весело. На сутінковому просвітку неба темніли дахи і хмари; дрімали ворячча, дика ружа, городи, сади й ніжно видимий шлях. У всьому помічався інший лад, ніж удень, — той самий, але в раніш зникомій відповідності. Все спало з розплющеними очима, потай розглядаючи дівчину, яка проходила мимо.

Вона йшла що далі, то хутчіш, кваплячись полишити поселення. За Каперною простягалися луки; за луками на схилах берегових пагорбів росли ліщина, тополі й каштани. Там, де шлях скінчився, переходячи у глуху стежину, біля ніг Ассоль м'яко заметушився чорний пес із білими грудьми і промовистою напругою очей. Пес, упізнавши Ассоль, скімлячи й маніжисто увихаючись тулубом, пішов поруч, мовчки погоджуючись із дівчиною в чомусь зрозумілому, як "ти" і "я". Ассоль, зиркаючи в його оповісливі очі, була твердо впевнена, що пес міг би заговорити, якби не було в нього таємних причин мовчати. Помітивши усмішку супутниці, пес весело зморщився, махнув хвостом і рівно побіг уперед, та раптом байдужно сів, діловито почухмарив лапою вухо, яке вкусив його вічний ворог, і побіг назад.

Ассоль промкнулася у високу лучну траву, яка бризкала росою; тримаючи руку долонею вниз над її мітелками, вона йшла, усміхаючись струмливому доторку. Заглядаючи в особливі лиця квітів, в плутанину стебел, вона розрізняла там сливе людські натяки — пози, зусилля,

порухи, риси і погляди; її не здивувала б тепер процесія польових мишей, бал ховрашків чи грубі веселощі їжака, який лякає сонного гнома своїм хорканням. І справді, їжак, сіріючи, викотився перед нею на стежину. "Хук-хук", — уривчасто сказав він, розсердившись, наче візник на пішохода. Ассоль говорила з тими, кого розуміла й бачила. "Добридень, хворий", — сказала вона бузковому півникові, якого до дірок пробив хробак. "Необхідно посидіти вдома", — це стосувалося куща, який захряс посеред стежки і тому його обшарпало вбранням перехожих. Великий жук чіплявся за дзвіночки, згинаючи рослину й падаючи, та вперто штовхаючись лапками. "Струсни гладкого пасажира", — пораяла Ассоль. Жук, справді, не втримався і з хряском полетів набік. Так, хвилюючись, трепечучи і сяючи, вона підійшла до схилу пагорба, сховавшись у його заростях від лугового простору, але оточена тепер справжніми своїми друзями, які — вона знала це — розмовляють басом.

То були великі старі дерева серед жимолости й ліщини. Їхні пониклі віти торкалися верхнього листя кущів. У спокійно тяжучому великому листі каштанів стояли білі кім'яхи квітів, їхній дух перемеженювався з запахом роси і смоли. Стежина, встелена виступами слизького коріння, то падала, то спиналася на схил. Ассоль почувалась як удома; здоровкалася з деревами, як із людьми, себто стискаючи їхнє широке листя. Вона йшла, шепочучи то подумки, то словами: "Ось ти, ось другий ти. Багато ж вас, братики мої! Я йду, братики, поспішаю, пустіте мене! Я вас упізнаю### всіх, усіх пам'ятаю і шаную". "Братики" велично пестили її, чим могли, — листям, — і родинно рипіли у відповідь. Вона вибралася, замурзавши ноги землею, до урвища над морем і стала на краю урвиська, задихаючись від квапливої ходи. Глибока, непереможна віра, тріумфуючи, пінилася й шуміла в ній. Вона розкидала її поглядом за овид, звідки легким шумом берегової хвилі поверталася вона назад, пишаючись чистотою полету.

Тим часом море, облямоване по обрію золотою ниткою, ще спало; тільки над урвищем, у калюжах берегових ям, здіймалася і спадала вода. Сталевий біля берега колір сплячого океану переходив у синій і червоний. За золотою ниткою небо, спалахуючи, сяяло величезним

віялом світла; білі хмари взялися слабким рум'янком. Тонкі, божисті барви світилися в них. На чорні далі лягла вже трепетна снігова білина; піна блищала, й багряний розрив, спалахнувши посеред золотої нитки, жбурнув океаном, до ніг Ассоль, ясно-червоні брижі.

Вона сіла, підібгавши ноги, з руками довкруг колін. Уважно нахиляючись до моря, дивилася вона на обрій великими очима, в яких не лишилося вже нічого дорослого, — очима дитини. Все, на що вона чекала так довго й палко, чинилося там, на краю світу. Вона бачила в країні далеких безодень підводний пагорб; від поверхні його струміли вгору виткі рослини; серед їхнього круглого листя, пронизаного біля краю стеблом, сяяли химерні квіти. Верхнє листя блищало на поверхні океану; той, хто нічого не знав, як знала Ассоль, бачив лише трепет і полиск.

Із заростей піднімався корабель; він сплив і зупинився по самісінькій середині заграви. З цієї далини він виднів ясно, мов хмар'я. Розкидаючи веселощі, він плив, як вино, ружа, кров, уста, кармазиновий оксамит і ясно-червоний вогонь. Корабель ішов просто до Ассоль. Крила піни трепетали під могутнім тиском його кіля; підвівшись, дівчина притисла руки до грудей, та чудовна гра світла перейшла у дрібнохвилля: зійшло сонце, і яскрава повнота ранку зірвала укривала з усього, що ще розкошувало, потягаючись на сонній землі.

Дівчина зітхнула й роззирнулася довкруги. Музика замовкла, та Ассоль був ще під владою її дзвінкого хору. Це враження потроху слабшало, потім стало згадкою й, урешті, просто втомою. Вона лягла у траву, позіхнула і, щасливо зітхнувши, заснула — по-справжньому, міцним, як молодий горіх, сном, без клопоту і марень. Її збудила муха, яка блукала по голій ступні. Неспокійно покрутивши ніжкою, Ассоль прокинулася; сидячи, заколювала вона розпатлані коси, потім Греєва каблучка нагадала про себе, та, вважаючи її не більше, ніж билинкою, що застряла між пальцями, вона випростала їх. Оскільки завада не щезала, вона нетерпляче підняла руку до очей і випросталася, миттю схопившись із силою струмливого водограю.

На її пальці сяяла промениста Греєва каблучка, мов на чужому, — своїм не могла визнати вона цієї миті, не відчувала палець свій.

— Чий це жарт? Чий жарт? — стрімко зойкнула вона. — Хіба я сплю? Може, знайшла та забулася?

Схопивши лівою рукою праву, на якій була каблучка, з подивом роззиралася вона доокруж, допитуючи поглядом море й зелені зарості; але ніхто не ворушився, ніхто не зачаївся в кущах, і в синьому, далеко осяяному морі не було ніякої признаки, і рум'янець укрив Ассоль, а голоси серця сказали віще "так". Не було пояснень тому, що сталося, та без слів і думок знаходила вона їх у дивному почутті своєму, й уже близькою стала їй каблучка. Вся тремтячи, зірвала вона її з пальця, тримаючи у жмені, як воду, роздивилася її вона, — всією душею, всім серцем, всім радінням і ясним забобоном юности, — потім, сховавши за ліф, Ассоль тицьнула обличчя в долоні, з-під яких нестримно рвалася усмішка, й, опустивши голову, помалу пішла зворотнім шляхом.

Отак, — випадково, як мовлять люди, котрі вміють читати й писати, — Грей і Ассоль знайшли одне одного вранці літньої днини, яка була повна неминучости.

V

БОЙОВІ ГОТОВАННЯ

Коли Грей піднявся на палубу "Секрету", він декілька хвиль стояв непорушно, погладжуючи голову ззаду на чоло, що означало скрайню розгубленість. Неуважність — хмарний рух почуттів — відбивалася в його обличчі нечутенною посмішкою сновиди. Його помічник, Пантен, ішов у цей час шканцями з полумиском смаженої риби; побачивши Грея, він завважив дивний стан капітана.

— Ви, може, забилися? — обережно поспитався він. — Де були? Що бачили? Втім, це, звісно ж, ваша справа. Маклер пропонує вигідний фрахт, із премією. Та що з вами таке?..

— Дякую, — сказав Грей, зітхнувши, наче розв'язаний. — Мені якраз бракувало звуків вашого простого, розумного голосу. Це ніби зимна вода. Пантене, повідомте людям, що сьогодня ми піднімаємо якір і переходимо в гирло Ліліяни, миль десять звідціля. Її течія перебита суцільними обмілинами. Промкнутися в гирло можна тільки з моря. Прийдіть по карту. Лоцмана не брати. Поки що все... Ага, вигідний фрахт мені потрібен, як торішній сніг. Можете передати це маклерові. Я вирушаю до міста, де пробуду до вечора.

— Що ж сталося?

— Нічогісінько, Пантене. Я хочу, щоб ви взяли до уваги моє бажання уникати будь-яких випитувань. Коли настане момент, я повідомлю вам, у чому справа. Матросам скажете, що буде ремонт, що місцевий док зайнятий.

— Добре, — безтямно сказав Пантен у спину Греєві, який уже ішов геть. — Буде виконано.

Хоча розпорядження капітана були цілком до пуття, помічник витріщив очі й занепокоєно помчав з полумиском до себе в каюту, бурмочучи: "Пантене, тебе спантеличили. Чи не хоче він спробувати контрабанди? Чи не виступаємо ми під чорним стягом пірата?" Та тут Пантен заплутався в найбільш диких припущеннях. Поки він нервово знищував рибу, Грей спустися до каюти, взяв гроші й, переїхавши бухту, з'явився в торгових кварталах Лісса. Тепер він діяв уже рішуче і спокійно, до дрібниці знаючи все, що буде на чудовному шляху. Кожен порух — думка, дія гріли його тонкою втіхою мистецької праці. Його план склався миттєво й опукло. Його поняття про життя зазнали тієї останньої навали різця, після якої мармур супокійний у своєму прегарному сяєві.

Грей побував у трьох крамницях, надаючи особливого значення точності вибору, позаяк подумки бачив уже потрібну барву й відтінок. У двох перших крамницях йому показали шовки базарних барв, які призначалися того, щоб задовольняти сякий-такий гонор; у третій він знайшов зразки складних ефектів. Господар крамниці радісно метушився, викладаючи залежані тканини, та Грей був поважний, мов анатом. Він терпляче розбирав згортки, відкладав, зсував, розгортав і дивився на світло таку кількість червоних стяг, що прилавок, завалений ними, здавалося, спалахне. На носак Греєвого чобота лягла пурпурова хвиля; на його руках та обличчі сяяв рожевий полиск. Порпаючись у легкому опорі шовку, він розрізняв барви: червона бліда, рожева й рожева темна; густі закипи вишневих, помаранчевих і похмурно-рудих тонів; тут були відтінки всіх сил і значень, різні в своєму позірному спорідненні, як слова: "чарівно", "прегарно", "чудово", "довершено"; у бганках таїлися натяки, недоступні мові зору, та справжня червона барва довго не потрапляла на очі капітанові. Що приносив крамар, було гарне, та не викликало ясного і твердого "так". Нарешті одна барва привернула увагу обеззброєного покупця; він сів у фотель до вікна, витяг із шумкого шовку довгий кінець, кинув його на коліна і, розсівшись із люлькою в зубах, зробився споглядально непорушний.

Ця цілковито чиста, мов ясно-червона ранкова струмина, повна шляхетних веселощів і величности барва була саме тією гордовитою барвою, яку шукав Грей. В ній не було змішаних відтінків огню, пелюсток маку, гри фіолетових чи бузкових натяків; не було також синяви, ні тіні, — нічого, що викликає сумнів. Вона жевріла, наче усмішка, звабою духовного відображення. Грей так замислився, що забув про господаря, який очікував за його спиною з напруженням мисливського пса, котрий зробив стійку. Стомившись чекати, гендляр нагадав про себе тріском відірваного шматка ткании.

— Доста зразків, — сказав Грей, підводячись, — цей шовк я беру.

— Весь шматок? — поштиво сумніваючись, запитав гендляр. Та Грей мовчки дивився йому в лоба, від чого крамар трохи набрався панібратства. — Якщо так, то скільки метрів?

Грей кивнув, запрошуючи перегодити, й облічував олівцем на папері потрібну кількість.

— Дві тисячі метрів. — Він із сумнівом оглянув полиці. — Так, не більше двох тисяч метрів.

— Дві? — сказав господар, конвульсивно підскакуючи, мов пружинний. — Тисячі? Метрів? Прошу вас сісти, капітане. Чи не бажаєте глянути, капітане, зразки нових тканин? Як собі хочете. Ось сірники, ось пречудовий тютюн, будьте ласкаві. Дві тисячі... дві тисячі по... — Він сказав ціну, яка мала таки же стосунок до справжньої, як і клятва до просто "так", та Грей був задоволений, позаяк не хотів ні в чому торгуватися. — Дивовижний, щонайкращий шовк, — провадив крамар, — незрівнянний товар, тільки в мене знайдете такий.

Коли він, урешті, сплив увесь захватом, Грей домовився з ним про доставку, взявши на свій карб видатки, заплатив за рахунком і пішов, супроводжуваний господарем з почестями китайського імператора. Тим часом через вулицю від тої місцини, де була крамниця, мандрівний музика, наладнавши віолончель, змусив її тихим смиком промовляти смутно і гарно; його побратим, флейтист, засипав спів струн лепетанням горлового свисту; проста пісенька, якою вони оповістили дворисько, що дрімало у спекоті, сягнула Греєвих вух, і відразу ж він утямив, що слід робити йому далі. Взагалі всі ці дні він був на тій щасливій висоті духовного зору, з якої чітко помічалися ним усі натяки й підкази дійсности. Почувши звуки, які заглушувала їзда ридванів, він увійшов у центр найважливіших вражень і думок, викликаних, відповідно до його характеру, цією музикою, вже почуваючи, чому і як вийде гарно те, що надумав. Минувши провулок, Грей зайшов у ворота дому, де відбулася музична вистава. На той час музи##ки збиралися йти собі; високий флейтист з виглядом затурканої гідности вдячно махав капелюхом тим

вікнам, звідки вилітали копійки. Віолончель уже повернулася під пахву свого господаря; той, утираючи спітніле чоло, очікував флейтиста.

— Ага, та це ж ти, Ціммере! — сказав йому Грей, впізнаючи скрипаля, котрий вечорами звеселяв своєю пречудовою грою моряків, гостей трактиру "Гроші на бочку". — Як же це ти зрадив скрипку?

— Вельмишановний капітане, — самовдоволено заперечив Ціммер, — я граю на всьому, що звучить і торохтить. Замолоду я був музичним блазнем. Тепер мене тягне до мистецтва, і я з горем бачу, що загубив непересічний дар. Тим-то я, з пізньої жалости, люблю відразу двох: віолу і скрипку. На віолончелі граю вдень, а на скрипці вечорами, себто немовби пла###чу, ридаю за пропащим талантом. Чи не пригостите винцем, га? Віолончель — це моя Кармен, а скрипка...

— Ассоль, — сказав Грей.

Ціммер не дочув.

— Авжеж, — кивнув він, — соло на тарілках чи мідних рурках — інша справа. Втім, що мені?! Нехай кривляються блазні мистецтва — я знаю, що у скрипці й віолончелі завжди спочивають феї.

— А що ховається у моєму "тур-люр-лю"? — підійшовши, спитав флейтист, гінкий паруб'яга з баранячими голубими очима й білявою бородою. — Ну ж бо скажи?

— Залежить від того, скільки ти хильнув зранку. Часом — птах, часом — горілчаний чад. Капітане, це мій компаньйон Дусс. Я казав йому, як ви смітите золотом, коли п'єте, й він заочно закоханий у вас.

— Авжеж, — сказав Дусс, — я люблю жест і щедрість. Та я хитрий, не вірте моїм мерзенним лестощам.

— Ось що, — сказав, сміючись, Грей, — в мене обмаль часу, а діло стоїть. Я пропоную вам гарно заробити. Зберіть оркестру, та не з дженджиків з парадними обличчями мерців, які в музичному буквоїдстві або — що ще гірше — в звуковій гастрономії забули про душу музики й тихо мертвлять естради своїми вигадливими шумами, — ні. Зберіть своїх, котрі змушують плакати прості серця кухарок і лакеїв, зберіть своїх волоцюг. Море й кохання терпіти не можуть педантів. Я із задоволенням посидів би з вами, й навіть не за одною плящиною, але треба йти. У мене багато справ. Візьміть оце і пропийте за літеру А. Якщо вам подобається моя пропозиція, приїжджайте під вечір на "Секрет". Він стоїть неподалік від головної дамби.

— Згоден! — вигукнув Ціммер, знаючи, що Грей платить, мов цар. — Дуссе, вклоняйся, скажи "так" і крути капелюхом на радощах! Капітан Грей хоче одружуватися!

— Так, — просто сказав Грей. — Всі подробиці я вам повідомлю на "Секреті". Ви ж...

— За літеру А! — Дусс, пхнувши ліктем Ціммера, підморгнув Греєві. — Але... як багато літер в абетці! Дайте що-небудь і на фіту...

Грей дав ще грошей. Музики пішли. Тоді він зайшов до комісійної контори й дав таємне доручення за велику суму — виконати терміново, упродовж шести днів. В ту пору як Грей повернувся на свій корабель, агент контори вже сідав на пароплав. Надвечір привезли шовк; п'ять вітрильників, що їх винайняв Грей, помістилися з матросами; ще не повернувся Летика й не прибули музики; Грей подався побалакати з Пантеном.

Слід зауважити, що Грей упродовж кількох років плавав з одним складом команди. Попервах капітан дивував матросів примхами несподіваних рейсів, зупинок — навіть по місяцю — в найбільш неторгових і безлюдних місцинах, та потроху вони пройнялися "греїзмом"

Грея. Він часто плавав тільки з баластом, відмовляючись брати вигідний фрахт лише тому, що не до вподоби був йому запропонований вантаж. Ніхто не міг умовити його везти мило, цвяхи, частини машин та інше, що понуро мовчить у трюмах, викликаючи бездушні уявлення нудної необхідности. Та він охоче вантажив садовину, порцеляну, звірят, прянощі, чай, тютюн, каву, шовк, коштовні породи дерев: чорне, сандал, пальму. Все це відповідало аристократизмові його уяви, витворюючи мальовничу атмосферу; не диво, що команда "Секрету", вихована, в такий спосіб, в дусі своєрідности, поглядала трохи з погордою на всі інші судна, оповиті димом плоского зиску. Все ж таки цього разу Грей зустрів запитання в фізіономіях: найтупіший матрос знав, що немає потреби здійснювати направу в руслі лісової річки.

Пантен, звісно ж, повідомив їм наказ Грея. Коли той увійшов, помічник його допалював шосту сигару, тиняючись каютою, ошалівши від диму й наштовхуючись на стільці. Настав вечір; крізь відчинений ілюмінатор стирчала золотава балка світла, в якій спалахнув лакований козирок капітанського кашкета.

— Все готове, — понуро сказав Пантен. — Як хочте, можна піднімати якір.

— Ви мусили б, Пантене, знати мене трохи краще, — м'яко зауважив Грей. — Немає таємниці в тому, що я роблю. Щойно ми кинемо якір на дно Ліліяни, я розкажу вам усе, й ви не будете марнувати так багато сірників на кепські сигари. Ідіть знімайтеся з якоря.

Пантен, ніяково посміхаючись, почухав брову.

— Це, звісно, так, — сказав він. — Втім, я — нічого.

Коли він вийшов, Грей посидів якусь хвилю непорушно, дивлячись у напівпрохилені двері, потім перейшов до себе. Тут він то сидів, то лягав, то, прислухаючись до торохтіння брашпиля, який викочував гучного

ланцюга, збирався вийти на бак, та знову замислювався і повертався до столу, креслячи по цераті пальцем пряму швидку лінію. Удар кулаком у двері вивів його з маніякального стану; він обернув ключа, впустивши Летику. Матрос, важко дихаючи, зупинився з виглядом гінця, який вчасно попередив страту.

— "Лети-но, Летико", — сказав я собі, — хутко заговорив він, — коли я з кабельного молу побачив, як танцюють довкруг брашпиля наші хлопці, попльовуючи на долоні. У мене око, наче в орла. І я полетів. Я так дихав на човняра, що чоловік спітнів од хвилювання. Капітане, ви хотіли залишити мене на березі?

— Летико, — сказав Грей, придивляючись до його червоних очей, — я чекав на тебе не пізніше ранку. Чи лляв ти на потилицю холодну воду?

— Лляв. Не стільки, скільки було прийнято всередину, та лляв. Все зроблене.

— Кажи.

— Не варто казати, капітане. Ось тут все записане. Беріть і читайте. Я дуже старався. Я піду.

— Куди?

— Я бачу з докору очей ваших, що ще мало лляв на потилицю холодної води.

Він обернувся і вийшов із чудернацькими порухами сліпця. Грей розгорнув папірця; олівець, напевне, дивувався, коли виводив на ній креслення, які скидалися на розхитаний паркан. Ось що писав Летика:

"Згідно з інструкцією. Після п'ятої години ходив вулицею. Дім із сірим дахом по двоє вікон збоку; при нім город. Зазначена особа приходила

два рази: по воду раз, по скіпки для груби два. Після настання темряви промкнувся поглядом у вікно, та нічого не побачив з причини занавіски". Потім ішло кількоро вказівок родинного характеру, добутих Летикою, напевне, шляхом застольної балачки, позаяк меморій закінчувався трохи несподіваними словами: "На карб видатків доклав дрібку своїх".

Та сутність цього донесення казала тільки пр те, що ми знаємо з першого розділу. Грей поклав папірця в стіл, свиснув вахтового і послав по Пантена, та замість помічника з'явився боцман Атвуд, обсмикуючи закасані рукави.

— Ми ошвартувалися коло дамби, — сказав він. — Пантен послав дізнатися, що ви хочете. Він зайнятий, на нього напали там якісь люди з сурмами, барабанами та іншими скрипками. Ви гукали їх на "Секрет"? Пантен просить вас прийти, каже — у нього туман у голові.

— Авжеж, Атвуде, — сказав Грей, — я точно кликав музик. Підіть скажіте їм, щоб ішли поки що в кубрик. Далі буде видно, як їх улаштувати. Атвуде, скажіть їм і команді, що я вийду на палубу за чверть години. Нехай зберуться. Ви й Пантен, звичайно, теж послухаєте мене.

Атвуд звів, немов курок, ліву брову, постояв боком до дверей і вийшов.

Ці десять хвилин Грей провів, затуливши руками обличчя; він ні до чого не готувався й нічого не обраховував, та хотів подумки помовчати. Тим часом його чекали вже всі нетерпляче і з допитливістю, повною здогадів. Він вийшов і побачив з облич очікування неймовірних речей, та позаяк сам знаходив те, що здійснюється, цілком природним, то напруга чужих душ відбилася в ньому легкою досадою.

— Нічого особливого, — сказав Грей, сідаючи на трапі містка. — Ми простоїмо в гирлі річки доти, доки не поміняємо весь такелаж. Ви бачили, що привезено червоний шовк. З нього під орудою вітрильного майстра

Блента змайструють "Секретові" нові паруси. Відтак ми вирушимо, але куди — не скажу. Принаймні, недалеко звідси. Я їду до дружини. Вона ще не дружина мені, та буде нею. Мені потрібні червоні вітрила, аби ще здаля, як домовлено з нею, вона завважила нас. От усе. Як бачите, тут немає нічого таємничого. І досить про це.

— Так, — сказав Атвуд, бачачи з усміхнених облич матросів, що вони приємно спантеличені й не зважуються говорити. — Так от у чому справа, капітане... Не нам, звичайно, судити про це. Як бажаєте, то так і буде. Я вітаю вас.

— Дякую!

Грей міцно стиснув боцманову руку, але той, зробивши неймовірне зусилля, відповів таким потиском, що капітан поступився. Після цього підійшли усі, зміюючи один одного соромливою теплотою погляду і бурмочучи вітання. Ніхто не крикнув, не загомонів — щось не зовсім просте почували матроси в уривчастих словах капітана. Пантен полегшено зітхнув і звеселів — його душевний тягар розтанув. Тільки корабельний тесля лишився чимось невдоволений. Мляво потримавши Греєву руку, він понуро спитав:

— Як це вам спало на думку, капітане?

— Як удар твоєї сокири, — сказав Грей. — Ціммере! Покажи своїх хлоп'ят.

Скрипаль, ляскаючи по спині музик, випхнув з натовпу сім чоловік, вбраних украй неохайно.

— Ось, — сказав Ціммер, — це — тромбон, не грає, а смалить, як із гармати. Ці двоє безвусих молодців — фанфари; як заграють, то відразу ж хочеться воювати. Потім кларнет, корнет-а-пістон і друга скрипка. Всі вони — великі майстри обнімати жваву приму, себто мене. А ось і

головний господар нашого веселого ремесла — Фріц, барабанник. В барабанників, знаєте, зазвичай розчарований вигляд, але цей б'є з гідністю, захоплено. В його грі є щось відкрите і пряме, як його палиці. Чи так усе зроблене, капітане?

— Просто диво, — сказав Грей. — Всім вам відведене місце в трюмі, який цього разу, значить, буде завантажений різними "скерцо", "адажіо" й "фортіссімо". Розйдіться. Пантене, знімайте швартови, рушайте! Я поміняю вас за дві години.

Цих двох годин він не помітив, позаяк вони минули всі в тій-таки внутрішній музиці, яка не покидала його свідомости, як пульс не полишає артерій. Він думав про одне, хотів одного, прагнув до одного. Людина дії, він подумки переживав хід подій, шкодуючи лише за тим, що ними не можна рухати так само просто і хутко, як шашками. Ніщо у спокійній зовнішності його не казало про ту напругу почуття, гудіння якого, немов гудіння великого дзвону, який б'є над головою, мчало у всій його істоті оглушливим нервовим стогоном. Це довело його, нарешті, до того, що він почав рахувати подумки: "Один... два... тридцять..." — і далі, аж поки сказав: "Тисяча". Така вправа подіяла; він був здатний нарешті поглянути збоку на все починання. Тут трохи подивувало його те, що він не може уявити внутрішню Ассоль, позаяк навіть не говорив з нею. Він читав десь, що можна, бодай невиразно, збагнути людину, якщо, уявивши себе цією людиною, скопіювати вираз її обличчя. Вже очі Грея почали набувати невластивого їм дивного виразу, а губи під вусами складатися у слабку, лагідну усмішку, як, отямившись, він зареготався і вийшов поміняти Пантена.

Було темно. Пантен, відкотивши комір куртки, ходив біля компаса, кажучи стерничому:

— О ліву чверть румба, о ліву. Стій: ще чверть.

"Секрет" ішов з половиною вітрил під попутним вітром.

— Знаєте, — сказав Пантен Греєві, — я задоволений.

— Чим?

— Тим самим, чим і ви. Я все втямив. Ось тут, на містку. — Він хитро підморгнув, світячи усмішці вогнем люльки.

— Ану ж бо, — сказав Грей, раптово здогадавшись, в чому справа, — що ви там утямили?

— Найліпший спосіб провезти контрабанду, — прошепотів Пантен. — Кожен може мати такі вітрила, які хоче. У вас геніяльна голова, Грею!

— Бідолашний Пантене! — сказав капітан, не знаючи, гніватися чи сміятися. — Ваш здогад дотепний, та позбавлений будь-якої основи. Ідіть спати. Даю вам слово, що ви помиляєтеся. Я роблю те, що сказав.

Він послав його спати, звірився з напрямком курсу й сів. Тепер ми його залишимо, позаяк йому треба бути самому.

VI

АССОЛЬ ЗАЛИШАЄТЬСЯ САМА

Лонгрен згаяв ніч у морі; він не спав, не ловив, а йшов під вітрилом без певного напрямку, слухаючи хлюпання води, дивлячись у пітьму, обвітрюючись й думаючи. У тяжкі години життя ніщо так не відновлювало сили його душі, як ці самотні блукання. Тиша, тільки тиша і безлюддя — ось що потрібно було йому для того, щоб усі найслабші й скуті голоси внутрішнього світу зазвучали зрозуміло. Цієї ночі він думав про майбутнє, про бідність, про Ассоль. Йому було вкрай важко полишити її навіть на часину; крім того, він боявся воскресити затихлий біль. Може, вступивши на корабель, він знов уявить, ніби там, у Каперні, на нього чекає друг, який ніколи не вмирав, — і, повертаючись, він буде підходити до своєї

домівки з горем мертвого очікування. Мері ніколи більше не вийде з дверей домівки. Та він хотів, щоб Ассоль було що їсти, вирішивши тому вчинити так, як наказує турбота.

Коли Лонгрен повернувся, дівчини ще не було вдома. Її ранні прогулянки не бентежили батька; цього разу, одначе, в його очікуванні була легка напруженість. Походжаючи з кутка в куток, він на повороті раптом відразу побачив Ассоль; увійшовши стрімко й нечутно, вона мовчки зупинилася перед ним, майже налякавши його світлом погляду, яке відобразило збудження. Здавалося, відкрилося її друге обличчя — те істинне обличчя людини, про яке зазвичай промовляють лише очі. Вона мовчала, дивлячись в обличчя Лонгренові так незрозуміло, що він запитав:

— Ти хвора?

Вона не відразу відповіла. Коли сенс запитання торкнувся, нарешті, її духовного слуху, Ассоль стрепенулася, наче галузка, яку торкнули рукою, і засміялася довгим, рівним сміхом тихого торжества. Їй потрібно було сказати щось, але, як завжди, не було потреби вигадувати — що ж саме. Вона сказала:

— Ні, я здорова... Чому ти так дивишся? Мені весело. Справді, мені весело, та це через те, що днина така гарна. А що ти надумав? Я вже бачу з твого лиця, що ти щось надумав.

— Хай що я надумав, — сказав Логрен, садовлячи дівчину на коліна, — ти, я знаю, зрозумієш, у чому справа. Жити немає за що. Я не піду знову в далеке плавання, а вступлю на поштовий пароплав, що ходить між Кассетом і Ліссом.

— Авжеж, — здалеку сказала вона, силкуючись увійти в його турботи і справи, та жахаючись, що безсила перестати радіти. — Це дуже погано.

Мені буде нудно. Повертайся хутчіш. — Кажучи так, вона розквітала нестримною усмішкою. — Так, хутчіш, любий, я чекаю.

— Ассоль! — сказав Лонгрен, беручи долонями її обличчя й обертаючи до себе. — Викладай, що сталося?

Вона відчула, що мусить вивітрити його тривоги й, подолавши радість, зробилася серйозно-уважною, тільки в її очах сяяло ще нове життя.

— Дивак ти, — сказала вона. — Нічогісінько. Я збирала ліщину.

Лонгрен не зовсім повірив би цьому, якби не був так занурений у свої думки. Їхня розмова стала ділова і детальна. Матрос сказав доньці, щоб вона склала його торбину, перелічив усі необхідні речі й дав кілька порад:

— Я повернуся днів за десять, а ти застав мою рушницю й сиди вдома. Якщо хтось захоче тебе скривдити — скажи: Лонгрен незабаром повернеться. Не думай і не турбуйся за мене: лихого нічого не станеться.

Після цього він поїв, міцно поцілував дівчину й, закинувши торбу на плечі, вийшов на міський шлях. Ассоль дивилася йому вслід, поки він не сховався за поворотом, потім вернулася. Немало хатніх робіт чекало на неї, та вона забула про це. З цікавістю легкого подиву роззиралася вона довкруги, немовби вже чужа цій домівці, так улитій у свідомість із дитинства, що, здавалося, завжди носила її в собі, а тепер скидалася на рідні краї, що їх відвідали після цілої низки літ з середовища життя інакшого. Та щось негідне привиділося їй у цьому своєму опорі, щось недобре. Вона сіла до столу, на якому Лонгрен майстрував іграшки і спробувала приклеїти стерно до корми; дивлячись на ці предмети, мимохіть побачила вона їх великими, справжніми. Все, що сталося вранці, знову піднялося в ній дрожем хвилювання, й золота каблучка, завбільшки з сонце, упала через море до її ніг.

Не всидівши, вона вийшла з дому й пішла до Лісса. Їй нічогісінько було там робити, вона не знала, навіщо йде, та не йти не могла. Дорогою їй зустрівся пішаниця, який бажав розвідати якийсь напрямок; вона тямковито пояснила йому що слід і відразу ж забула за це.

Весь довгий шлях пройшла вона непомітно, немовби несла пташку, яка поглинула всю її ніжну увагу. Біля міста вона трохи розважилася гомоном, який линув з його величезного кола, та воно не було владне над нею, як раніше, коли, лякаючи й затуркуючи, робило її мовчкуватою боягузкою. Вона протиставлялася йому. Вона поволі поминула кільцюватий бульвар, перетинаючи сині тіні дерев, довірливо й легко зиркаючи на обличчя перехожих, рівною ходою, повною упевненості. Порода спостережливих людей упродовж дня не раз помічала невідому дивну на взір дівчину, яка проходила в яскравому натовпі з виглядом глибокої задуми. На майдан вона підставила руку струменю водограю, перебираючи пальцями серед відбитих бризок; потім, сівши на хвильку, перепочила й повернулася на лісову дорогу. Зворотній шлях вона відбула зі свіжою душею, в гуморі мирному та ясному, наче вечірня річка, яка змінила, врешті, строкаті свічада дня рівним у затінку полиском. Наближаючись до села, вона побачила того самого вугляра, якому вдалося, ніби в нього зацвів кошик; він стояв біля воза з двома незнайомими понурими людьми, вкритими сажею і брудом. Ассоль зраділа.

— Добридень, Філіпе, — сказала вона, — що ти тут робиш?

— Нічого, мухо. Спало колесо, я його направив, тепер курю та балакаю з нашими хлопцями. Ти звідки?

Ассоль не відповіла.

— Знаєш, Філіпе, — заговорила вона, — Я тебе дуже люблю й тому скажу лише тобі. Я незабаром поїду. Напевне, поїду звосім звідси. Ти не кажи нікому про це.

— Це ти хочеш поїхати? Куди ж ти зібралася? — здивувався вугляр, допитливо розтуливши рота, від чого його борода стала довша.

— Хтозна. — Вона поволі оглянула галявину під в'язом, де стояв повіз, зелену в рожевому вечірньому світлі траву, чорних мовчазних вуглярів і, подумавши, докинула: — Все це мені не відомо. Я не знаю ні дня, ні години й навіть не знаю куди. Більше нічого не скажу. Тому про всяк випадок — прощавай. Ти часто мене возив.

Вона взяла величезну чорну руку й надала їй стану відносного струсу. Обличчя робітника розверзло шпару непорушної усмішки. Дівчина кивнула, обернулася й пішла. Вона щезла так хутко, що Філіп і його приятелі не встигли обернути голову.

— Дива та й годі, — сказав вугляр, — ну ж бо зрозумій її. Щось із нею сьогодні... таке й інше.

— Справді, — провадив другий, — чи то вона каже, чи то умовляє. Не наше діло.

— Не наше діло, — сказав і третій, зітхнувши.

Потім усі троє посідали на воза й, заторохтівши колесами по кременистому шляху, зникли в куряві.

VII

ЧЕРВОНИЙ "СЕКРЕТ"

Була біла вранішня година; у величезному лісі стояла тонка імла, повна чудернацьких видінь. Невідомий мисливець, який допіру полишив своє багаття, рухався уздовж річки; крізь дерева сяяв просвіток її повітряних порожнин, але старанний мисливець не підходив до них, розглядаючи свіжий слід ведмедя, який прямував до гір.

Раптовий звук пронісся поміж деревами з неподіваністю тривожної погоні; це заспівав кларнет. Музика, вийшовши на палубу, зіграв уривок мелодії, повної смутного, протяжного повтору. Звук тремтів, як голос, що криє в собі горе; посилився, усміхнувся смутним переливом і урвався. Далеке відлуння невиразно наспівувало ту саму мелодію.

Мисливець, позначивши слід зламаною галузкою, пробрався до води. Імла ще не розвіялася; в ній гасли обриси величезного корабля, який поволі звертав до гирла річки. Його згорнуті вітрила ожили, звисаючи фестонами, розправляючись і вкриваючи щогли безсилими щитами величезних бганок; чутно було голоси і кроки. Береговий вітер, пробуючи віяти, лінькувато теребив вітрила; нарешті тепло сонця дало потрібний ефект: повітряний тиск посилився, розвіяв імлу й виллявся реями в легкі червоні форми, наповнені ружами. Рожеві тіні ковзали білиною щогл і снастей, все було біле, крім розгорнутих, плавно рушених вітрил, — кольору глибокої радости.

Мисливець, який дивився з берега, довго протирав очі, аж переконався, що бачить саме так, а не інакше. Корабель сховався за поворотом, а він знай стояв і дивився; по тому, мовчки стенувши плечима, подався до свого ведмедя.

Поки "Секрет" ішов річищем, Грей стояв біля штурвалу, не довіряючи стерно матросові, — боявся обмілин. Пантен сидів поруч, в новому суконному костюмі, в новому блискучому кашкеті, поголений і смиренно бундючний. Він, як і раніше, не відчував ніякого зв'язку поміж червоним убранням і прямою метою Грея.

— Тепер, — сказав Грей, — коли мої вітрила жаріють, вітер добрий, а в серці моєму більше щастя, ніж у слона, який угледів невелику булочку, я спробую налаштувати вас своїми думками, як обіцяв у Ліссі. Завважте — я не думаю, що ви дурний або впертий, ні; ви — зразковий моряк, а це коштує чималого. Та ви, як більшість, слухаєте голоси всіх немудрих істин крізь грубе шкло життя; вони волають, але ви не чуєте. Я роблю те, що існує як старовинне уявлення про прекрасне — те, що не збувається, і

що, по суті, так само збувається і можливе, як прогулянка за місто. Незабаром ви побачите дівчину, яка не може, не повинна інакше вийти заміж, а тільки в такий спосіб, який розвиваю я на ваших очах.

Він стисло передав морякові те, про що ми добре знаємо, скінчивши пояснення так:

— Ви бачите, як тісно сплітаються тут доля, воля і властивість характерів; я приходжу до тієї, котра чекає й може чекати лише мене, а я не хочу нікого іншого, крім неї, може, якраз тому, що завдяки їй я зрозумів одну немудру істину. Вона в тому, щоб робити так звані дива своїми руками. Коли для людини головне — отримати дорогесенький п'ятак, то легко дати цей п'ятак, але коли душа таїть зернину полум'яної рослини — дива, зроби їй це диво, якщо ти у змозі.

Нова душа буде в нього й нова в тебе. Коли начальник в'язниці сам випустить в'язня, коли мільйонер подарує письмаку віллу, опереткову співачку і сейф, а жокей бодай раз притримає коняку заради іншого коня, якому не щастить, — тоді всі зрозуміють, як це приємно, як це невимовно чудесно. Та є не менші дива: усмішка, веселощі, прощення і... вчасно сказане, потрібне слово. Володіти цим — значить володіти всім. Що ж до мене, то наш початок — мій і Ассоль — залишиться нам назавжди в ясно-червоному відблиску вітрил, створених глибиною серця, котре знає, що таке любов. Зрозуміли ви мене?

— Авжеж, капітане. — Пантен крякнув, утерши вуса дбайливо згорнутою чистою хусточкою. — Я все зрозумів. Ви мене розчулили. Піду я вниз і попрошу пробачення в Нікса, якого вчора сварив за втоплене відро. І дам йому тютюну — свій він програв у карти.

Перш ніж Грей, трохи подивований таким швидким практичним результатом своїх слів, устиг що-небудь сказати, Пантен уже загуркотів униз по трапу й десь віддалено зітхнув. Грей озирнувся, поглянувши угору; над ним мовчки поривалися червоні вітрила; сонце в їхніх швах

сяяло пурпуровим димом. "Секрет" ішов у море, віддаляючись од берега. Не було ніяких сумнівів у дзвінкій душі Грея — ні глухих ударів тривоги, ні шуму дрібних клопотів; спокійно, мов те вітрило, поривався він до захопливої цілі, переповнений думками, які випереджають слова.

Ополудні на обрії з'явився димок військового крейсера. Крейсер поміняв курс і з відстані півмилі підняв гасло "лягти у дрейф".

— Браття, — сказав Грей матросам, — нас не обстріляють, не бійтеся! Вони просто не вірять своїм очам.

Він звелів дрейфувати. Пантен, волаючи, мов на пожежі, вивів "Секрет" із вітру; судно зупинилося, тоді як від крейсера помчав паровий катер з командою і лейтенантом у білих рукавичках; лейтенант, ступнувши на палубу корабля, зачудовано озирнувся і пройшов із Греєм до каюти, звідки за годину вирушив, дивно махнувши рукою і всміхаючись, ніби одержав чин, назад до синього крейсера. Напевне, цього разу Грей мав більше успіху, ніж із простодушним Пантеном, тому що крейсер, побарившись, ударив по обрію могутнім залпом салюту, стрімкий дим якого, пробивши повітря величезними сяйливими м'ячами, розвіявся клоччям над тихою водою. Цілий день на крейсері панувало якесь напівсвяткове остовпіння; настрій був неслужбовий, збитий — під знаком любови, про яку говорили скрізь — від салону до машинного трюму; а вартовий мінного відділу спитав матроса, який проходив:

— Томе, ти як оженився?

— Я зловив її за спідницю, коли вона хтіла вискочити від мене у вікно, — сказав Том і гордо закрутив вуса.

Якусь часину "Секрет" ішов порожнім морем, без берегів; ополудні відкрився далекий берег. Взявши далековид, Грей втупився у Каперну. Якби не ряд покрівель, то він розгледів би у вікні одного дому Ассоль, яка сиділа над якоюсь книжкою. Вона читала; сторінкою повз зеленкуватий

жучок, зупиняючись і зводячись на передніх лапах з виглядом незалежним і домашнім. Вже двічі був він не без досади здмухнутий на підвіконня, звідки з'являвся знову довірливо і свобідно, мовби хотів щось сказати. Цього разу йому поталанило дістатися майже до руки дівчини, яка тримала кутик сторінки; тут він застряв на слові "дивися", з сумнівом зупинився, очікуючи нового шквалу, і справді ледве уникнув прикрости, позаяк Ассоль уже вигукнула: "Знову жучок... дурненький!" — й хотіла рішуче здмухнути гостя в траву, та раптом випадковий перехід погляду від одного даху до другого відкрив їй на синій морській шпарі вуличного простору білого корабля із ясно-червоними вітрилами.

Вона здригнулася, відкинулася, завмерла; потім хутко зірвалася, з карколомно падаючим серцем, спалахнувши нестримними слізьми натхненного потрясіння. "Секрет" в цей час огинав невеличкий мис, тримаючись до берега кутом лівого борту; тиха музика ллялася в голубому дні з білої палуби під огнем ясно-червоного шовку; музика ритмічних переливів, які не зовсім вдало передаються відомими всім словами: "Налийте ж повнісінькі чари — хай вип'ємо ми за любов..." В її простоті з бучною радістю розгорталося і гримотіло хвилювання.

Не пам'ятаючи, як покинула домівку, Ассоль бігла вже до моря, подхоплена необорним вітром події; на першому розі вона зупинилася майже без сил; її ноги підламувалися, подих зривався і гаснув, свідомість трималася на волосині. Не тямлячи себе від страху згубити волю, вона тупнула ногою й отямилася. Вряди-годи то дах, то паркан ховали від неї червоні вітрила; тоді, побоюючись, чи не зникли вони, мов проста мара, вона квапилася минути болісну перепону і, знову вгледівши корабель, зупинялася полегшено зітхнути.

Тим часом у Каперні сталася така зам'ятня, таке хвилювання, така загальна смута, які не поступляться ефекту славетних землетрусів. Ніколи ще великий корабель не підходив до цього берега; в корабля були ті самі вітрила, наймення яких звучало мов знущання; тепер вони ясно і неспростовно палахкотіли з невинністю факту, який спростовував усі закони буття і здорового глузду. Чоловіки, жінки, діти навзаводи

гнали до берега, хто в чому був; мешканці перегукувалися з двориська в дворисько, наскакували одне на одного, волали і падали; невзабарі біля води утворилася юрма, і в юрму цю стрімко вбігла Ассоль.

Поки її не було, її найменння перелітало серед людей з нервовою й похмурою тривогою, з лютим переляком. Більше говорили чоловіки; здушено, гадючим сичанням схлипували остовпілі жінки, та якщо вже якась починала торохтіти — трутизна просякала в голову. Допіру з'явилася Ассоль, як усі позамовкали, всі зі страхом відійшли від неї, й вона лишилася сама серед пустки спекотного піску, розгублена, присоромлена, щаслива, з обличчям не менш червоним, ніж її диво, безпомічно простягнувши руки до високого корабля.

Від нього відокремився човен, в якому було повно смаглявих веслярів; поміж ними стояв той, кого, як їй здалося тепер, вона знала, невиразно пам'ятала з дитинства. Він дивився на неї з усмішкою, яка гріла і квапила. Але тисячі останніх кумедних страхів охопили Ассоль; до смерти боячись усього — помилки, непорозумінь, таємничої і шкідливої завади, — вона забігла по пояс у тепле коливання хвиль, гукаючи: "Я тут, я тут! Це я!"

Тоді Ціммер махнув смичком — і та сама мелодія гримнула по нервах юрми, та цього разу повним, переможним хором. Від хвилювання, плину хмар і хвиль, полиску води й далини дівчина майже не могла вже розрізняти, що рухається: вона, корабель чи човен, — все рухалося, кружеляло і спадало.

Та весло різко хлюпнуло біля неї; вона звела голову. Грей нагнувся, її руки вхопилися за його пояс. Ассоль замружилася; потім, хутко розплющивши очі, сміливо всміхнулася його сяючому обличчю й, захекавшись, мовила:

— Точнісінько такий.

— І ти теж, дитя моє! — виймаючи з води мокру коштовність, сказав Грей. — Ось я прийшов. Чи впізнала ж ти мене?

Вона кивнула, тримаючись за його пояс, з новою душею і трепетно заплющеними очима. Щастя сиділо в ній, немов пухнасте кошеня. Коли Ассоль зважилася розплющити очі, похитування шлюпки, полиск хвиль, борт "Секрету", який зближався, потужно обертаючись, — усе було сном, де світло й вода гойдалися, кружлячи, немов гра сонячних блищиків на стіні, яка струмує промінням. І небавом Ассоль побачила, що стоїть у каюті, — в кімнаті, кращої від якої вже не може бути.

Тоді згори, стрясаючи і зариваючи серце в свій переможний крик, знову кинулася величезна музика. Знову Ассоль заплющила очі, боячись, що все це щезне, якщо вона буде дивитися. Грей узяв її руки і, знаючи вже тепер, куди можна безпечно йти, вона сховала мокре від сліз обличчя на грудях друга, який прийшов так чарівно. Дбало, та зі сміхом, сам приголомшений і подивований тим, що настала не доступна нікому дорогоцінна хвилина, котру годі висловити, Грей звів за підборіддя догори це обличчя, котре бознає коли примарилося йому, й очі дівчини, врешті, ясно розплющилися. В них було усе найкраще людини.

— Ти візьмеш до нас мого Лонгрена? — сказала вона.

— Авжеж. — І так міцно поцілував її вслід за своїм залізним "авжеж", що вона засміялася.

Тепер ми відійдемо від них, знаючи, що їм потрібно бути разом на самоті. Багато на світі слів на різних мовах і різних наріччях, та всіма ними, навіть і віддалено, не передати того, що сказали вони цього дня одне одному.

Тим часом на палубі коло грот-щогли, біля бочівки, поточеної хробаками, зі збитим дном, яке відкрило сторічний темний рай, чекав уже весь екіпаж. Атвуд стояв; Пантен статечно сидів, мов щойно на світ

з'явився. Грей піднявся нагору, дав знак оркестрі й, знявши кашкета, перший зачерпнув гранчатою шклянкою, в пісні золотих сурм, святе вино.

— Ну, от... — сказав він, скінчивши пити, потім жбурнув шклянку. — Тепер пийте, пийте всі. Хто не п'є, той ворог мені.

Повторити ці слова йому не довелося. Тоді як повним ходом, на всіх вітрилах "Секрет" ішов собі від назавжди нажаханої Каперни, тіснява довкруг барила перевершила все, що в цьому роді відбувається у великі свята.

— Як сподобалося воно тобі? — поспитав Грей Летику.

— Капітане, — сказав, підшукуючи слова, матрос, — не знаю, чи сподобавсь йому я, та враження мої треба обдумати. Вулик і сад!

— Що?!

— Я хочу сказати, що до рота мені запхнули вулик і сад. Будьте щасливі, капітане. І нехай буде щаслива та, яку "найкращим вантажем" я назву, щонайкращим призом "Секрету"!

Коли наступного дня почало світати, корабель був далеко від Каперни. Частина екіпажу як заснула, так і лишился лежати на палубі, бо її здолало Греєве вино; трималися на ногах лише стерничий, та вахтовий, та замислений і хмільний Ціммер, який сидів на кормі з грифом віолончелі біля підборіддя. Він сидів, тихо водив смичком, змушуючи струни промовляти чарівним, неземним голосом, і думав про щастя...

19